

מה שרואים ומה שאין רואים

קלוד פרדריק באסטיה

תרגום מצרפתית: עידו בסוק

קלוד פרדריק באסטיה (1801–1850) היה הוגה, כלכלן ועיתונאי צרפתי, חסיד מובהק של הכלכלה החופשית, שיצירתו הטביעה חותם לשנים ארוכות. בשנת 1844, במהלך מאבק פוליטי לוחט שהתנהל בצרפת בשאלת יחסי הסחר עם בריטניה, פרסם באסטיה בכתב העת הכלכלי החשוב ביותר בארצו, 'ז'ורנל דו אקונומיסט', מאמר ובו ניתוח מבריק של הבעיות הכלכליות-חברתיות המעיקות של השעה, והיה בן לילה לדמות ציבורית מוכרת ומוערכת ולאחד מראשי מחנה תומכי החופש הכלכלי והמסחרי. בשש השנים הבאות פתח באסטיה בפעילות קדחתנית, אשר עוד הוגברה כאשר נודע לו כי חלה בשחפת המאיימת ליטול את חייו. הוא החל לפרסם בכתפות מאמרים וספרים, ואף להורות כלכלה מדינית לסטודנטים. הוא גם היה מיוזמי הקמתן של אגודות מקומיות, ומאוחר יותר של אגודה לאומית למען סחר חופשי, ואף ייסד וערך את שבועון האגודה, 'לה ליבר אשואנו' (הסחר החופשי). בתחילת 1848, לאחר הידרדרות כלכלית ופוליטית ממושכת, פרצה בפריס מהפכה שהביאה להפלת המלוכה ולהקמת הרפובליקה השנייה, ולמרות בריאותו המתרופפת גמר באסטיה בדעתו להקדיש את כל זמנו לזירה הפוליטית הלאומית בניסיון להשפיע על עיצוב פניה של צרפת תחת המשטר החדש. הוא ייסד כתב עת, 'לה רפובליק פראנס', התמודד בבחירות לאסיפה הלאומית החדשה ונבחר כציר לאסיפה מטעם מחוז מגוריו, על בסיס מצע שמרני מתון שעיקרו התנגדות לסוציאליזם. בשנה וחצי האחרונות לחייו יצר בקדחתנות, כמי שחש שסופו קרב, וכתב בין היתר את הרמזיונות כלכליות ואת החוק – ספרו המקיף והמשמעותי ביותר.

"מה שרואים ומה שאין רואים" הוא אחרון חיבוריו החשובים של באסטיה, ופורסם בשנת 1850, סמוך למותו. המאמר, שפרידריך האייק הגדירו כ"גאוני", נחשב לאחד התיאורים המצוינים והממצים ביותר של הבעיה המרכזית הכרוכה בגיבושן של תיאוריה ומדיניות כלכלית: הבנת אותן ההשלכות של מדיניות כלכלית שאינן נגלות מיד לעין. שהרי זו הטענה העיקרית והתמידית בזכות חופש כלכלי ונגד תכנון – יתרון הידיעה המצויה בידי האנשים הרבים המקבלים כל העת החלטות כלכליות, לעומת חוסר יכולתו של גורם מרכזי אחד להגיע לרמת ידיעה ממין זה. באסטיה עסק בשנותיו האחרונות

במחקר ובבניית מסכת מקיפה של טיעונים בזכות חופש כלכלי. ניתן לציין במיוחד שניים מעיקרי תפישתו: ראשית, החשיבות שהעניק לאינטרסים ולצרכים של הצרכנים (בתקופה שבה הדיון הציבורי התרכז רק ביצרנים ובפועלים); שנית, הקביעה שחופש כלכלי כרוך בחירותה של החברה בכלל, ואם נפגע מרכיב אחד, לא יאחר גם השני לקרוס.

עם תחיית כלכלת השוק החופשי בעשרות השנים האחרונות, התעורר מחדש העניין בבאסטיה כאחד ממניחי היסודות האינטלקטואליים למחשבה הכלכלית הנוטה לכיוון החופש הכלכלי, ואישים כמילטון פרידמן, האייק ואחרים גילו מחדש את יצירתו של באסטיה והעלו אותה על נס.

בתחום הכלכלי פעולה, הרגל, מוסד, חוק אינם יוצרים תולדה אחת בלבד אלא סדרה של תולדות. מבין התולדות האלה, רק הראשונה היא מיידית; היא מתגלה בה בעת עם סיבתה, רואים אותה. שאר התולדות אינן מופיעות אלא בזו אחר זו, אין רואים אותן; אשרי מי שצופה את בואן. הרי לכם כל ההבדל בין כלכלן גרוע לכלכלן טוב: האחד מחשיב רק את התולדה הנראית; האחר לוקח בחשבון הן את התולדה הנראית והן את התולדות שיש לצפותן מראש.

הבדל עצום יש כאן, שכן כמעט חוק הוא שכאשר התוצאה המיידית היא מבורכת, התוצאות המאוחרות יותר יהיו הרות אסון, ולהפך. מכאן יוצא שהכלכלן הגרוע תר אחר טובה בהווה שרעה גדולה תבוא בעקבותיה, בעוד הכלכלן הטוב תר אחר טובה גדולה לעתיד לבוא, תוך הסתכנות ברעה קטנה בהווה. והוא הדין בתחומי ההיגיינה והמוסר. תכופות, ככל שפריו המידי של הרגל הוא מתוק, כן מרים פירותיו המאוחרים. על כך יעידו הפריצות, העצללות, הבזבזנות. לכן, כל עוד אדם הנתון תחת רושמו של מה שרואים לא למד להבחין בתולדות שאין רואים אותן, הוא מתמכר להרגלים הרי אסון, לא רק מתוך נטייה טבעית, אלא גם מתוך חשבון.

יש בתופעה הזאת כדי להסביר את התפתחותה רבת המכאובים של האנושות. הבורות עוטפת את עריסתה; על כן היא מכלכלת את פעולותיה לאור תוצאותיהן הראשוניות – היחידות שיש לאל ידה לראות בתחילת דרכה. רק עם הזמן היא לומדת לקחת בחשבון את התוצאות האחרות. שני מורים, שונים במובהק זה מזה, מלמדים אותה את הלקח: הניסיון וראיית הנולד. הניסיון מטיל את שררתו ביעילות אך ביד קשה. הוא מורה לנו את כל התולדות של פעולה כלשהי בהביאו אותנו לחוש בהן, ואין לנו ברירה אלא לבוא לכלל הכרה שהאש גורמת לכווייה, מתוך שנכוונו. על מקומו של המורה הקשוח הזה הייתי מבקש להציב מורה

אחר, שמנהגו נוח ועדין יותר: ראיית הנולד. משום כך אתה על קנקן של כמה תופעות מתחום הכלכלה, תוך עימות התוצאות הנראות עם התוצאות שאינן נראות.

א. הזוגית השבורה

כלום הייתם מימכם עדים לזעמו של אותו אזרח טוב מן השורה, מר יעקב מהוגן,* לאחר שבנו השובב שבר זוגית של חלון? אם הייתם עדים למחזה שכזה, ודאי הבחנתם שכל הנוכחים, גם אם היו שלושים במספר, כמו נמנו וגמרו פה אחד לנחם את בעל הבית ביש המזל בניחומים ברוח זו: "מעז יצא מתוק. תאונות כאלה מניעות את גלגלי התעשייה. הלא הכל זקוקים לפרנסה. מה היה עולה בגורלם של הזוגים אילו חדלו בני אדם לשבור זוגיות?"

והלא נוסחת הניחומים הזאת צופנת בחובה תורה שלמה ביחס למקרה הפשוט מאוד הזה, שמן הראוי לתקוף אותה "על חם", מתוך הנחה שהיא־היא התורה המדריכה, לאסוננו, את צעדיהם של כל מוסדותינו הכלכליים.

הבה נניח שכדי לתקן את הנזק הזה יש להוציא שישה פרנקים. אם מבקשים לומר שהתאונה מביאה אל כיסה של תעשיית הזוגיות שישה פרנקים, ומעודדת את הייצור בתחום זה בערך של שישה פרנקים – אני מקבל את הטענה; אינני חולק עליה בשום צורה, הטעון הוא הגיוני. הזג יבוא, יעשה את מלאכתו, שכרו יהיה שישה פרנקים, הוא יחכך את ידיו בסיפוק ויברך בסתר לבו את הילד השובב. זאת רואים.

אך אם מגיעים, בדרך של היסק מן הכלל אל הפרט, למסקנה מן הסוג שמגיעים אליה תכופות, שטוב לשבור זוגיות, שהדבר מביא להמרצת מחזור הכסף ובכלל, מעודד את התעשייה, אני נאלץ לקרוא: עצרו כאן! תורתכם נשענת על מה שרואים, ואינה לוקחת בחשבון את מה שאין רואים.

* במקור: Jacques Bonhomme – כינוי לאדם הממוצע: אדם בעל רוח מעשית, אחראי וחסר תעוזה.

אין רואים שמאחר שהבורגני שלנו הוציא שישה פרנקים על דבר אחד, לא יוכל להוציאם על דבר אחר. אין רואים שאילולא נאלץ להחליף את הזוגית, היה מחליף את נעליו שבלו או מוסיף ספר חדש לספרייתו. קיצורו של דבר, הוא היה עושה בששת הפרנקים שלו שימוש שבמצב הנוכחי שוב לא יעשה.

נעשה אפוא את חשבונה הכולל של התעשייה.

מאחר שהזוגית נשברה, זוכה תעשיית הזוגיות לעידוד בערך של שישה פרנקים; זאת רואים.

אילולא נשברה הזוגית, הייתה תעשיית ההנעלה (או כל תעשייה אחרת) זוכה לעידוד בערך של שישה פרנקים; זאת אין רואים. ואם לוקחים בחשבון את מה שאין רואים – מפני שהוא התרחשות שנמנעה – כשם שלוקחים בחשבון את מה שרואים, מפני שהוא התרחשות שאירעה, נבין שאין לתעשייה בכללה, או לכלל התעסוקה הלאומית, עניין בשבירתן או באי שבירתן של זוגיות. נעשה עתה את חשבונו של יעקב מהוגן.

במקרה ההיפותטי הראשון, שבו הזוגית נשברת, הוא מוציא שישה פרנקים ונהנה, לא פחות ולא יותר מאשר בעבר, מזוגית אחת.

במקרה ההיפותטי השני, שבו התאונה אינה מתרחשת, הוא היה מוציא שישה פרנקים על נעליים חדשות ונהנה הן מזוג נעליים והן מהזוגית. ומאחר שיעקב מהוגן הוא חלק מהחברה, יש להסיק מכך שאם נתבונן בה בכללותה ונעשה את המאזן הכולל של העמל שהשקיעה וההנאה שקצרה מפירותיו, הרי שהפסידה למעשה את ערך הזוגית השבורה.

מכאן נגיע, בדרך של הכללה, למסקנה הלא־צפויה: "לחברה אובד ערכם של הדברים הנהרסים לחינם"; ולאמרה שתסמר ודאי את שערות ראשם של הפרוטקציוניסטים: "שבירה, הריסה, בזוז אין משמעם עידוד התעסוקה הלאומית", או בקצרה אף יותר: "הרס אינו מניב רווח".

מה תאמר אתה, מוניטר אנדוסטריאל*, מה תאמרו אתם, חסידיו של הרוזן דה־סן־שאמאן**, שחישב בדיקנות רבה כל כך ומצא שהתעשייה תצא נשכרת מן הדליקה בפריז, בזכות הבתים שיש להקים מחדש?

* Moniteur Industriel – עיתון הוועדה להגנה על תוצרת הארץ. דגל בפרוטקציוניזם – מדיניות כלכלית שהגנה על התוצרת המקומית באמצעות הטלת מסים על סחורות מיובאות או הגבלות אחרות על היבוא.

** הרוזן דה־סן־שאמאן (1777–1861) – ציר באסיפה הלאומית ויועץ לממשלה בתקופת הרסטורציה. חסיד הפרוטקציוניזם ושמירת המאזן המסחרי.

צר לי לפגוע בחישוביו המחוכמים, מה גם שרוחם שורה על החקיקה שלנו. אך בקשתי שטוחה לפניו להתחיל בהם שוב, ולשלב בדוח החשבוני שלו מה שרואים ומה שאין רואים גם יחד.

מן הראוי שהקורא ייתן דעתו על כך שבדרמה הקטנה שהסבתי אליה את תשומת לבו יש שלושה גיבורים, ולא שניים. האחד, יעקב מהוגן, מייצג את הצרכן, שעקב ההרס נהנה מדבר אחד במקום ליהנות משניים. הגיבור האחר, המגולם בדמות הזג, הוא היצרן, שהתקרית עודדה את הייצור שלו. השלישי הוא יצרן הנעליים (או כל תעשיין אחר), שהעבודה בתחומו צומצמה מאותה סיבה. והגיבור השלישי הוא-הוא שנדחק תמיד לצל, וכמי שמגלם את מה שאין רואים, הנו המרכיב המהותי בבעיה. הוא זה שממנו אנו למדים עד כמה אבסורדי הדבר לראות בהרס רוח. הוא זה שיעמידנו עד מהרה על כך שאין זה פחות אבסורדי לראות בהגבלה מקור של רוח, שהרי ההגבלה אינה אלא הרס חלקי, אחרי ככלות הכל. כל הטיעונים בזכותה, אם מפשפשים בהם לעומק, מתמצים רק באותו פתגם המוני: "מה היה עולה בגורלם של הזגים, אילולא שברנו זגוגיות?"

ב. פיזור יחידות הצבא

מקרה אחד לעם ולפרט. ברצות אדם בסיפוק כלשהו, עליו לבחון היטב את מחירו. לגבי אומה, הביטחון הוא היקר בנכסים. אם כדי להשיגו יהיה צורך בגיוס של מאה אלף איש ובהוצאה של מאה מיליון פרנקים, לא אוכל אלא להניע בראשי בהסכמה. זוהי טובת הנאה הנקנית במחיר של קרבן.

בל ישגו אפוא בנוגע למשמעות טיעוניי.

נציג באסיפה הלאומית מציע לשחרר מאה אלף חיילים לבתייהם, כדי להוריד ממשלמי המסים נטל של מאה מיליון פרנקים.

אם החולקים עליו מגבילים עצמם לטענה: "אותם מאה אלף איש ואותם מאה מיליון פרנקים חיוניים לביטחון הלאומי; זהו קרבן, אך ללא קרבן זה תינתן צרפת למשיטת סיעות של קושרים או יפלוש אליה צבאות זרים" – אין לי מה

לומר נגד הטיעון הזה, העשוי כשלעצמו להיות אמיתי או שקרי, אך מנקודת ראות תיאורטית אין בו כפירה בשום עיקר מעיקרי הכלכלה. הכפירה מתחילה כאשר מבקשים להציג את עצם הקרבן כיתרון, משום שהוא מביא רווח למישהו. והלא – או שאני טועה טעות גמורה – אך ירד הוגה ההצעה האמורה מהדוכן, וכבר יחוש אליו נואם אחר כדי לומר:

”לשלח לבתיכם מאה אלף חיילים? מה עולה על דעתך? מה יהיה גורלם? ממה יחיו? כלום תהיה להם עבודה? האינך יודע שאבטלה שוררת בכל מקום? שכל המסלולים המקצועיים רוויים? האם באמת אתה רוצה לזרוק אותם לשוק העבודה כדי להגדיל את התחרות ולהקטין את השכר? דווקא בתקופה שבה קשה כל כך לאדם להרוויח את לחמו, כלום אין זה מזל שהמדינה מפרנסת מאה אלף איש? תן דעתך, בנוסף לכך, שהצבא צורך יין, בגדים, כלי נשק, שהצבא מעודד בכך את הפעילות בבתי החרושת בערים שהוא חונה בהן ומשחק, בסופו של דבר, מעין תפקיד של השגחה עליונה לספקיו הרבים מספור. כלום אינך מתחלחל מעצם הרעיון, לשים קץ לכל תנופת הייצור הכבירה הזאת?”

נאום זה, כפי שניתן לראות, חותר אל המסקנה שיש להחזיק על משמרתם בצבא מאה אלף חיילים לא מפני שהאומה זקוקה לשירותם, אלא מתוך שיקולים כלכליים. את השיקולים האלה בלבד ברצוני להפריך עתה.

מאה אלף חיילים, העולים למשלם המסים מאה מיליון פרנקים, חיים ומפרנסים את ספקיהם ברמה שמאפשרים להם מאה מיליון פרנקים; זאת רואים. אך מאה מיליון פרנקים, היוצאים מכיסיהם של משלמי המסים, גורעים מרמת חייהם של משלמי המסים וספקיהם באותו שיעור של מאה מיליון; זאת אין רואים. חשבנו, סכמו, ואמרו לי: היכן כאן הרווח לעם?

באשר לי, אני אומר לכם דווקא היכן ההפסד מסתתר, וכדי לפשט את הדברים, במקום לדבר על מאה אלף איש ומאה מיליון פרנקים, נטען את טיעוננו לגבי אדם אחד ואלף פרנקים.

נאמר שאנחנו בכפר א'. המגייסים מסתובבים בשטח ולוקחים איתם גבר אחד. גובי המסים עושים אף הם את מלאכתם וגובים אלף פרנקים. האיש והסכום מועברים לעיר מץ. הסכום מיועד לפרנס את המגויס במשך שנה, בלא שינקוף אצבע. אם אינכם נותנים עיניכם אלא במץ, אה! הצדק איתכם ועוד איך: ההליך שננקט הביא ברכה; אך אם תפנו עיניכם אל הכפר א', תחרצו דין אחר, שכן, אם לא הוכיתם בעיוורון, תבחינו שכפר זה איבד עובד ואת אלף הפרנקים שהלה היה משתכר בעבודתו, ואת הפעילות שהיה מעורר בכוחם של אלף הפרנקים שהיה מוציא.

במבט ראשון, דומה שהחשבון מתאזן. מה שהיה מתרחש בכפר מתרחש עתה במץ, וזה הכל. אך הבה ואראה לכם היכן ההפסד. בכפר האיש חפר ועיבד את האדמה: הוא היה פועל; במץ הוא עושה "שמאלה פנה", "ימינה פנה": הוא חייל. הכסף ומחזור הכסף זהים בשני המקרים; אבל במקרה האחד, מדובר בשלוש מאות ימים של עבודה יצרנית; במקרה האחר, בשלוש מאות ימים של עבודה לא-יצרנית – כל זאת בהנחה שחלק מן הצבא אינו חיוני לביטחון הציבור.

והנה מפזרים את יחידות הצבא. תטענו שמדובר בעלייה של מאה אלף במספרם של מבקשי העבודה, בתחרות מועצמת ובלחץ שהיא יוצרת על גובה השכר. זאת אתם רואים.

אך הרי לכם מה שאינכם רואים. אינכם רואים ששילוחם של מאה אלף חיילים לבתיהם משמעו אינו ביטולם של מאה מיליון פרנקים, אלא השבתם למשלמי המסים. אינכם רואים שהשלכתם של מאה אלף מבקשי עבודה לשוק התעסוקה כרוכה גם בהזרמתם של אותם מאה מיליון פרנקים כדי לשלם תמורת עבודתם; שעקב זאת, אותם צעדים המגדילים את היצע הידיים העובדות מגדילים גם את הביקוש להן. מכאן נובע שהורדת השכר שהצבעתם עליה היא עניין מדומה. אינכם רואים שלפני פיזור היחידות, כמו גם לאחריו, יש במדינה מאה מיליון פרנקים בהתאמה למאה אלף גברים; שכל ההבדל בין שני המצבים מסתכם בכך שלפני פיזור יחידות הצבא, המדינה הוציאה את מאה המיליון על מאה אלף האיש תמורת אי עשיית דבר; לאחר שחרורם, היא תיתן להם אותם תמורת עבודה. ולבסוף, אינכם רואים שכאשר משלם המסים מוסר את כספו, בין אם לחייל תמורת אי נקיפת אצבע, ובין אם לעובד תמורת דבר מה – התוצאות שמחולל מחזור הכסף הזה זהות בשני המקרים; אלא שבמקרה השני מקבל משלם המסים דבר מה בתמורה, ואילו במקרה הראשון הוא אינו מקבל דבר. התוצאה: הפסד נקי לאומה.

הפלפול שאני תוקף כאן אינו עומד במבחן ההרחבה אד אבסורדום, שהוא אבן הבוחן לכל עיקרון. אם בחשבון סופי ולאחר שנבחנו כל האינטרסים יש רווח לאומי בהגדלת הצבא, מדוע לא לקרוא לדגל את כל אוכלוסיית הגברים במדינה?

ג. המסים

כלום לא שמעתם מימכם אנשים האומרים:
"המסים הם ההשקעה הבטוחה ביותר; הלא זהו גשם מפרה! ראו כמה משפחות
הם מקיימים, ועקבו במחשבתכם אחר השפעותיהם הלא־ישירות על התעשייה:
הלא אין להן סוף, הן מקור חיים!"

כדי להיאבק בהשקפה הזאת, אני נאלץ לשחזר את ההפרכה הקודמת ששימשה
אותי. הכלכלה המדינית יודעת היטב שטיעוניה אינם מבדרים די הצורך כדי
שיאמרו עליהם: החזרה מענגת. אשר על כן, כמו באזיליו בשעתו,* היא התקינה
את האמרה לצרכיה, מתוך שכנוע שכשהדברים מושמעים מפיה, החזרה מלמדת.**
היתרונות שמפיקים פקידי המדינה מקבלת משכורותיהם נראים לעין. הטובה
הצומחת לספקיהם נראית גם נראית, עד לנקר את עיני הבשר אשר לנו.
אך החסרונות שמשלמי המסים מנסים להיפטר מהם אינם נראים, והנזק
שנגרם לספקיהם נראה עוד פחות, אף כי הדבר היה צריך להזדקק לעיני רוחנו.
כאשר פקיד ממשלה מוציא לצרכיו חמישה פרנקים נוספים,** משמעות
הדבר היא שמשלם המס מוציא לצרכיו חמישה פרנקים פחות. אך ההוצאה
שמוציא הפקיד נראית, משום שהיא מתבצעת בפועל; בעוד שהוצאתו של משלם
המס אינה נראית, משום שאבוי! מונעים אותה ממנו.

משווים אתם את האומה לארץ צחיחה ואת המסים לגשם מפרה; לו יהי כן.
אך היה עליכם גם לתהות היכן הם מקורות הגשם הזה, ואם אין המסים דווקא
הגורם הסוחט את הלחות מן האדמה ומכה אותה ביובש. היה עליכם להוסיף
ולשאול את עצמכם, אם ייתכן שהקרע תקבל מן הגשם את המים היקרים
באותו שיעור שהיא מאבדת בהתאדות?

מה שוודאי לגמרי הוא שכאשר יעקב מהוגן מעביר חמישה פרנקים לידי של
גובה המסים, אין הוא מקבל דבר בתמורה. כאשר מאוחר יותר פקיד הממשלה
המוציא את חמשת הפרנקים הללו מחזיר אותם ליעקב מהוגן, הרי זה כנגד ערך

* באזיליו – דמות המוסיקאי באופרה "הספר מסביליה".

** במקור משתמש המחבר בביטויים הלטיניים *repetita placent* ו"*repetita docent*".

*** במקור: מאה סו. עשרים סו ערכם פרנק אחד.

שווה להם בחיטה או בעבודה. התוצאה הסופית היא, מבחינתו של יעקב מהוגן, הפסד של חמישה פרנקים.

אמת לאמיתה היא שלעיתים קרובות, לעתים קרובות מאוד, אפשר לומר, נותן פקיד הממשלה ליעקב מהוגן שירות שווה ערך תמורת כספו. במקרה כזה, אין הפסד לא לצד הזה ולא לצד האחר, אין כאן אלא חליפין. לכן מערך הטיעונים שלי אינו מכוון כלל נגד פקידים מועילים. אני אומר רק זאת: אם ברצונכם ליצור משרה בשירות הממשלה, הוכיחו את התועלת שבה. הביאו ראיות שהיא מספקת ליעקב מהוגן, בשירותים שהיא מעניקה לו, את שווה הערך למה שהיא עולה לו. אך באין לה תועלת מהותית זו, אל לכם להזכיר כטיעון את היתרון הצומח ממנה לפקיד, למשפחתו ולספקיו; אל לכם לטעון להגנתה שהיא מעודדת את התעסוקה. כאשר יעקב מהוגן נותן חמישה פרנקים לפקיד הממשלה תמורת שירות מועיל באמת, הרי זה בדיוק כמו במקרה שהוא נותן חמישה פרנקים לסנדלר תמורת זוג נעליים. מדובר בתן-וקח, והתוצאה היא תיקו. אך כאשר יעקב מהוגן מוסר חמישה פרנקים לפקיד הממשלה ואינו מקבל תמורתם שום שירות או אף זוכה רק לעלבונות, הרי זה כאילו מסר אותם לידי שודד. אין מועיל באמירה שפקיד הממשלה יוציא את חמשת הפרנקים הללו לתועלתה הגדולה של התעסוקה הלאומית; כך היה עושה גם שודד; וכך היה עושה גם יעקב מהוגן עצמו אילו נמנע ממנו הן המפגש עם הטפיל שמחוץ לחוק והן המפגש עם הטפיל החוקי. הבה נרגיל עצמנו אפוא שלא לחרוץ דין על הדברים אך ורק על פי מה שרואים, אלא גם על פי מה שאין רואים.

בשנה האחרונה הייתי חבר בוועדת הכספים, שכן בתקופת האסיפה המכוננת אנשי האופוזיציה לא הוצאו באופן שיטתי מכל הוועדות; בעניין זה נהגה האסיפה המכוננת בחכמה. שמענו אז את מר תייר אומר: * "חיי עברו עלי במאבק נגד מפלגת המלוכנים ומפלגת הכמורה. מאז קירבה אותנו הסכנה המשותפת, מאז התחלתי להתרועע איתם, להכירם, לדבר איתם מלב אל לב, עמדתי על כך שאין הם המפלצות שדמיינתי לעצמי".

כן, החשדות מתגברים, השנאות מתלהטות בין המפלגות שאינן נמצאות במגע קרוב; ואילו הניח הרוב לכמה מחברי המיעוט [באסיפה הלאומית] להשתלב בוועדות, ייתכן ששני הצדדים היו מכירים בכך שרעיונותיהם אינם כה רחוקים אלה מאלה, ובעיקר, שכוונות היריב אינן נלוות כפי שמשערים.

* לואי אדולף תייר (1797-1877) – מדינאי צרפתי, עיתונאי והיסטוריון. תמך במונרכיה חוקתית. בשנות הארבעים היה חבר האופוזיציה של השמאל-מרכז בבית הנבחרים, ובשנת 1848 הביא להפלת ממשלתו של גיזו.

מכל מקום, בשנה האחרונה הייתי חבר בוועדת הכספים. כל אימת שאחד מעמיתי לוועדה דיבר על הצורך בהעמדת משכורותיהם של נשיא הרפובליקה, של השרים ושל השגרירים על שיעור צנוע, השיבו לו:

"לטובת השירות הציבורי עצמו, יש לאפוף כמה מן המשרות הממשלתיות בהילה של זוהר ומכובדות. זוהי הדרך למשוך אליהן אנשים בעלי רמה. אין-ספור מוכי גורל פונים בבקשת עזרה אל נשיא הרפובליקה, ונעמיד אותו במצב בלתי נעים אם ייאלץ תמיד לדחות אותם על הסף. מידה מסוימת של ראויה בחדרי האירוח של השרים והדיפלומטים היא אחד הגלגלים המפעילים את הממשלות החוקתיות, וכולי וכולי".

אף כי ניתן לחלוק על טיעונים שכאלה, הם ראויים ללא ספק לבחינה רצינית. הם מבוססים על האינטרס הציבורי, בפירושו הנכון או המוטעה; ובאשר לי, אני מחשיב אותו הרבה יותר מכמה מנואמינו המתריעים בשער, שמניעים אותם דחפים קטנוניים של קמצנות או קנאה.

אך מה שמקומם את מצפוני ככלכלן, מה שמעלה סומק על לחיי כבן גאה לארצי המהוללת ברמתה האינטלקטואלית, היא אמירת ההבל החבוטה המושמעת תמיד בנסיבות כאלה ולעולם מתקבלת באהדה:

"מלבד זאת, הפאר וההדר שהפקידים הגבוהים שטופים בהם מעודדים את האמנויות, את התעשייה ואת התעסוקה. ראש המדינה ושריו אינם יכולים לערוך נשפים וחגיגות בלי להמריץ את מחזור הדם בכל עורקיו של הגוף החברתי. צמצום משכורותיהם משמעו יהיה הרעבת התעשייה הפריזאית, ועקב כך, פגיעה בתעשייה הלאומית כולה".

אנא מכם, רבותיי, כבדו לפחות את תורת החשבון הבסיסית, ואל תבואו להצהיר בפני האסיפה הלאומית של צרפת – מחשש שמא תאשר לבושתה את דבריכם – שפעולת החיבור נותנת סכום אחד כשעושים אותה מלמטה למעלה, וסכום אחר כשעושים אותה מלמעלה למטה.

ואמנם, אני יכול להגיע להסכם עם פועל העובד בהכשרת קרקע, שיבוא לכרות תעלה בשדה שלי תמורת חמישה פרנקים. אך הסכמנו בינינו, הנה בא גובה המסים לקחת את חמשת הפרנקים שלי ולהעביר אותם אל שר הפנים. העסקה שלי ירדה לטמיון, אבל שר הפנים הוסיף מנה אחת לסעודת הערב שלו. ואתם מעיזים לומר לי שהוצאה רשמית זו היא תוספת חיזוק לתעשייה הלאומית? כלום אינכם מבינים שאין כאן אלא העברה פשוטה של הנאה ושל עבודה? השר מסב לשולחן שופע יותר, אמת; אך לחקלאי יש שדה עם ניקוז הרבה פחות משופר, ואף זו אמת לאמיתה. מסעדת פריזאי הרוויח חמישה פרנקים, נכוחים

דבריהם; אך הסכימו איתי שמפועל בעיר שדה נמנע רווח של חמישה פרנקים. כל שניתן לומר הוא שהמנה הרשמית והמסעדה הפריזאית הם מה שרואים; השדה הטובע במים והפועל המובטל – זה מה שאין רואים. אלוהים הטוב! כמה מאמץ נדרש כדי להוכיח בכלכלה מדינית, ששתיים ועוד שתיים שווה ארבע; ואם עולה בידך הדבר, מצטעקים כנגדך: "זה הרי כל כך ברור, עד שזה ממש משעמם". ואחר כך ניגשים להצביע כאילו לא הוכחת דבר וחצי דבר.

ד. תיאטראות, אמנויות

כלום על המדינה לתמוך בכספה באמנויות?
ללא ספק ניתן לומר הרבה בעד וגם נגד.
בזכותה של שיטת התמיכה או הסובסידיות ניתן לומר שהאמנויות מרחיבות את דעתה ומזככות את נשמתה של האומה, שהן עוקרות אותה מן הדאגות החומריות, נותנות בלבה את חוש היופי ופועלות פעולה מבורכת על מידותיה, על מנהגיה, על הליכותיה ואפילו על תעשייתה. יכול אדם לתהות מה היה עולה בגורלה של המוסיקה בצרפת אלמלא התיאטרון האיטלקי והקונסרבטוריה; היכן הייתה עומדת אמנות הדרמה אלמלא התיאטרון הצרפתי; מה היה מצבם של הציור והפיסול אלמלא אוספינו הציבוריים והמוזיאונים שלנו. ניתן אף להרחיק לכת ולשאול אם אלמלא הריכוז השלטוני והתמיכה הממשלתית באמנויות שהיא פועל יוצא ממנו, היה מתפתח אותו טעם אנין שהוא ממאפייניה האציליים של מלאכת המחשבת הצרפתית, ואשר בזכותו נפוצים מוצריה בעולם כולו. לנוכח תוצאות שכאלה, כלום לא תהא זו פזיזות מופלגת לוותר על גביית מס צנוע מכל האזרחים לצורך זה, מס המסייע בסופו של דבר לקנות את עליונותם ותהילתם בלבה של אירופה?

כנגד טעמים אלה ורבים אחרים, שכוחם רב בעיניי, ניתן להציג טעמים כבדי משקל לא פחות. ראשית, ניתן להעלות את שאלת החלוקה הצודקת: כלום יש למחוקק זכות לפגוע בשכרו של האומן כדי להוסיף על רווחיו של האמן? מר

למרטין אמר: * אם תבטלו את התמיכה בתיאטרון, היכן תיעצרו בנתיב הזה, וכלום לא תיגררו בדרך ההיגיון לביטול האוניברסיטאות, המוזיאונים, המכונים, הספריות שלכם? ניתן לענות על כך: אם ברצונך לסבסד את כל היפה והמועיל, היכן תיעצר אתה בנתיב הזה, וכלום לא תיגרר בדרך ההיגיון ותכניס לרשימת ההקצבות הממלכתיות את החקלאות, את התעשייה, את המסחר, את הצדקה, את החינוך? ומלבד זאת, כלום ודאי הוא שהסובסידיות מעודדות את התקדמות האמנות? זוהי שאלה הרחוקה עדיין מפתרון, ועינינו הרואות שהתיאטראות המשגשים הם דווקא אלו החיים מרווחיהם שלהם. ולבסוף, אם נתעלה לשיקולים נשגבים יותר, ניתן להעמיד את הקוראים על כך שהצרכים והרציות נולדים אלה מתוך אלה ומתעלים אל תחומים צרופים יותר ויותר, ככל שהעושר הציבורי מאפשר לספק אותם; שאל לממשלה להתערב בזיקה ההדדית הזאת, שכן במצב הנתון של העושר הלאומי, אין בכוחה לעודד באמצעות מסים את תעשיות המותרות בלא לפגוע בתעשיות היסוד, תוך שיבוש המהלך הטבעי של התפתחות הציביליזציה. ניתן להצביע על כך שההעברות המלאכותיות הללו של צרכים, של טעמים, של עבודה ושל אוכלוסייה מציבות את העמים במצב רעוע ומסוכן, מחוסר בסיס מוצק.

הרי לכם כמה מן הטעמים שמעלים המתנגדים להתערבותה של המדינה בכל הנוגע לסדר שבו יש לספק את צורכיהם ואת רצונותיהם של האזרחים, ולכוון בהתאם לכך את פעילותם. אודה ואתוודה כי אני נמנה עם אלה הסבורים שהבחירה, הדחף, צריכים לבוא מלמטה, לא מלמעלה, מן האזרחים ולא מן המחוקק; והתורה המנוגדת נראית בעיניי כמובילה לביטול החירות וכבוד האדם. אך כלום תדעו במה מאשימים את הכלכלנים, בדרך של היקש שקרי ולא צודק כאחד? כשאנחנו פוסלים את התמיכה הממשלתית, מאשימים אותנו בפסילת הדבר הנתמך עצמו ובעוינות כלפי כל סוגי הפעילות שבהם מדובר, משום שאנו מבקשים שהפעילויות הללו יהיו, מחד, חופשיות, ומאידך, יתורו אחר גמולן הראוי בעצמן. וכך, כשאנו דורשים שהמדינה לא תתערב באמצעות מסים בענייני דת, מגנים אותנו על היותנו אתאיסטים. כשאנו דורשים שהמדינה לא תתערב באמצעות מסים בחינוך, מציגים אותנו כאויבי ההשכלה. כשאנו אומרים שאל לה למדינה לנקוב, באמצעות מסים, במחיר פיקטיבי לקרקע או להעריך הערכה פיקטיבית ענף תעשייתי זה או אחר, אומרים עלינו שאנו אויבי הקניין או העבודה.

* אלפונס דה-למרטין (1790-1869) – מגדולי משורריה של צרפת בתקופת הרומנטיקה, ומדינאי בולט. לשיא תהילתו הגיע בימי מהפכת 1848, כשעמד בראש הקוראים לייסודה של רפובליקה.

כשאנו מביעים את דעתנו שאל לה למדינה לסבסד את האמנים, אנו מוחזקים כברברים שלאמנות אין ערך בעיניהם.

אני מוחה כאן בכל כוחי נגד המסקנות הללו. רחוקה מלבנו מחשבת ההבל לבטל את הדת, את החינוך, את הקניין, את העבודה ואת האמנויות, שעה שמבקשים אנו שהמדינה תגן על ההתפתחות החופשית של כל תחומי הפעילות האנושית, בלא לממן אותם האחד על חשבון האחר. אנו סבורים שבהשפעת החירות יתפתחו כל כוחות החיים של החברה בצורה הרמונית, ואף אחד מהכוחות האלה לא יהיה למקור של מהומות, שחיתויות, עריצות וחוסר יציבות, כדרך שזה קורה היום.

ירבינו סבורים שפעילות שאינה נתמכת או אינה מוסדרת נמצאת מבוטלת. אנו מאמינים שמצב הדברים הוא הפוך בתכלית. הם מאמינים במחוקק, לא באנושות. ואילו אנו נותנים אמוננו באנושות, לא במחוקק. ואכן, מר למרטין נמצא אומר: בשמו של עיקרון זה, יש לבטל את התערובות המסחריות,* שהן מקור כבודה ועושרה של ארץ זו.

ואני משיב למר למרטין: לשיטתך, אי מתן סובסידיות משמעו ביטול, משום שההנחה שדבר אינו קיים אלא מכוח רצונה של המדינה מובילה אותך למסקנה שדבר אינו חי אלא אם המסים מחיים אותו. אך אני מפנה נגדך את הדוגמה שבחרת, ומביא לתשומת לבך שהגדולה והאצילית שבתערובות המסחריות, זו שנהגתה ברוח ההשקפה הליברלית והאוניברסלית ביותר – והייתי משתמש אפילו במילה הומניטרית, שאיננה מוגזמת כאן – היא התערובה שמכנים עתה בלונדון,** היחידה ששום ממשלה לא התערבה בה ושום מס אינו מממן אותה. אם נחזור אל האמנויות, ניתן – אומֵר זאת שוב – להעלות טעמים כבדי משקל הן נגד והן בעד שיטת התמיכה הציבורית. הקורא יבין בעצמו שבהתאם למטרתו המיוחדת של מאמר זה, אין בכוונתי להציג טעמים אלה וגם לא להכריע ביניהם.

אך מר למרטין הבלית טיעון אחד שאינני יכול להתעלם ממנו, שכן הוא נכלל דווקא בתחומי המיוחד של מחקר עיוני-כלכלי זה. וכך אמר:

* הכוונה היא לירידים הציבוריים הגדולים.

** הכוונה לתערובה הגדולה בהייד פארק, לונדון, 1851, שנתמכה על ידי החברה הלונדונית לאמנויות. היא הייתה הראשונה בסדרת ירידים עולמיים מפורסמים.

בתחום התיאטראות מסתכמת השאלה הכלכלית במשפט קצר אחד: התיאטרון הוא עיסוק. טבעו של עיסוק זה אינו חשוב כלל, זהו עיסוק פורה ויצרני ככל עיסוקיה האחרים של אומה זו. התיאטראות בצרפת, הלא יודעים אתם, מפרנסים ומשלמים את משכורותיהם של שמונים אלף עובדים מכל סוג – ציירים, פועלי בניין, תפאורנים, מעצבי תלבושות, ארכיטקטים וכולי, שהם מקור החיים והתסיסה של כמה מרבעיה של בירה זו, ובתור שכאלה, ראויים לאהדתכם!

אהדתכם! קרי: תמיכתכם הכספית. ובהמשך:

תענוגותיה של פריז הם מקור התעסוקה והצריכה של שאר המחוזות בצרפת, ומותרותיו של העשיר הם מקור שכרם ולחמם של מאתיים אלף פועלים מכל מין וסוג, החיים מהתעשייה המורכבת כל כך של התיאטראות בשטחה של הרפובליקה, וזוכים שהתענוגות האציליים כל כך, המפארים את שמה של צרפת, יספקו את פרנסתם ויקיימו את צורכי משפחותיהם וילדיהם. הם שייחנו משישים אלף הפרנקים שתקציבו (טוב מאוד! טוב מאוד! ביטויי הסכמה רבים).

באשר לי, אני נאלץ לומר: רע מאוד! רע מאוד! בעודי מגביל, כמובן, את טווח שיפוטי לטיעון הכלכלי שבו מדובר.

כן, שישים אלף הפרנקים שבהם מדובר יגיעו, לפחות בחלקם, לידי עובדי התיאטרון. כמה פירורים אולי יתעו בדרך. ואולי אפילו יתגלה, אם יבחנו את הדבר מקרוב, שהעוגה מצאה דרכה דווקא לידיים אחרות; ואשרי הפועלים אם יזכו לטעום כמה פירורים ממנה! אבל אני מוכן להניח שכספי התמיכה יגיעו כולם לידי הציירים, התפאורנים, מעצבי התלבושות והתסרוקות וכולי. זאת רואים.

אבל מניין באה התמיכה? הרי לכם צדו השני של המטבע, שחשוב לבחון אותו כמו את פניו הגליות. מהו מקורם של שישים אלף הפרנקים הללו? ולהיכן היו מגיעים, אלמלא כיוונה אותם הצבעה בבית המחוקקים תחילה לעבר רחוב ריבולי ולאחר מכן לעבר רחוב גרנל? זאת אין רואים.

כמובן, איש לא יעז לטעון שההצבעה בבית המחוקקים הפריחה את הסכום הזה מתוך תיבת הקלפי; שהוא תוספת טהורה לעושר הלאומי; שאלמלא ההצבעה הפלאית הזאת, אותם שישים אלף פרנקים היו נשארים לא־נראים וחסרי ממשות

* רח' ריבולי – מקום משכנו של משרד האוצר; רח' גרנל – מקום מושבו של המשרד לעבודות ציבוריות.

עד עולם. יש להודות שכל מה שהרוב בבית המחוקקים היה יכול לעשות הוא להחליט שסכום זה יילקח ממקום כלשהו כדי שיועבר למקום אחר, ולא ייועד למטרה מסוימת מפני שיופנה למטרה אחרת.

מאחר שאלה הם פני הדברים, ברור שלרשותו של משלם המסים, שנגבה ממנו מס בשיעור של פרנק אחד, לא יעמוד עוד הפרנק הזה. ברור שתישלל ממנו הנאת השימוש בשיעור של פרנק אחד, ומהפועל, יהיה מי שיהיה, שהיה עשוי לספק לו את ההנאה הזאת, יישלל שכר באותו שיעור.

בל נטפח אפוא את האשליה הילדותית, שההצבעה שנערכה ב־16 במאי מוסיפה ולו משהו לרווחה ולתעסוקה הציבורית. היא רק מעבירה מתחום לתחום את ההנאה ואת השכר, זה הכל.

ואם יאמרו שבפעולה זו המיר המוסד המחוקק הנאות ועבודות מסוג אחד בהנאות ועבודות מסוג אחר, שהן דחופות ומוסריות יותר וההיגיון מחייב אותן? גם עם ההשקפה הזאת אוכל להתמודד. אוכל לומר: בנטילת שישים אלף פרנקים מידיהם של משלמי המסים אתם מצמצמים את שכרם של עובדי אדמה, פועלים המכשירים את הקרקע, נגרים, נפחים, באותו שיעור שבו הגדלתם את שכרם של הזמרים, מעצבי התסרוקות, התפאורה והתלבושות. אין שום הוכחה שסוג העובדים הזה יותר חשוב מן הסוג האחר. גם מר למרטין אינו טוען כך. במו פיו הוא אומר שעבודת התיאטראות היא פורייה ויצרנית באותה מידה (ולא יותר) ככל עבודה אחרת, וגם על כך ניתן לחלוק; שכן ההוכחה הטובה ביותר שהסוג השני אינו פורה כמו הסוג הראשון היא העובדה שהראשון נדרש לממן אותו.

אך השוואה זו בין סגולותיהן וערכן הפנימי של עבודות בעלות אופי שונה איננה מענייני. כל שמוטל עלי לעשות כאן הוא להראות שאם מר למרטין ואלה שהרעו לו ראו, מחד, את השכר שהרוויחו ספקי השחקנים, היה עליהם לראות, מאידך, גם את השכר שהפסידו ספקיהם של משלמי המסים. שאם לא כן, יסתבר שנהגו בצורה נלעגת וראו בהעברה רווח. אילו היו עקביים בתורתם, היו מבקשים סובסידיות לאין־קץ; שכן מה שתקף לגבי פרנק אחד ושישים אלף פרנקים, תקף, בתנאים זהים, גם לגבי מיליארד פרנקים.

כאשר מדובר במסים, רבותיי, הוכיחו את יעילות גבייתם בנימוקים מבוססים, ולא בטענה אומללה מסוג: "ההוצאות הציבוריות מפרנסות את מעמד הפועלים". הפגם בטענה הזאת הוא שהיא מטשטשת עובדה מהותית: ההוצאות הציבוריות באות תמיד במקום הוצאות פרטיות, ועל כן, הן רק מפרנסות פועל אחד במקום פועל אחר, אך בשום אופן אינן מיטיבות את מצבו של מעמד הפועלים כולו. טיעונכם הוא אפנתי מאוד, אך אווילי מכדי שהתבונה תמצא בו משען.

ה. עבודות ציבוריות

אין לך דבר סביר יותר מהחלטה של אומה לממן מפעל גדול באמצעות גביית מסים מאזרחיה, לאחר שווידאה את תועלתו של המפעל לציבור כולו. אך אודה שסבלנותי פוקעת כאשר מעלים, לשם תמיכה בהחלטה כזאת, את טענת האיוולת הכלכלית לכאורה: "זהו גם אמצעי ליצירת עבודה למעמד הפועלים".

המדינה סוללת דרך, בונה ארמון, משפצת רחוב, כורה תעלה; בפעולות האלה היא מספקת עבודה לפועלים מסוימים, זאת רואים; אך היא גם מונעת עבודה מפועלים אחרים, וזאת אין רואים.

הנה סליה של דרך בעיצומה. אלף פועלים מגיעים מדי בוקר, פורשים לביתם מדי ערב, נושאים איתם את שכרם – זה ודאי. אלמלא החליטה הממשלה על סלילת הדרך, אלמלא אישרו את הקצאת התקציבים, אנשים אלה לא היו מוצאים כאן לא עבודה ולא שכר; אף זה ודאי.

אך כלום זה הכל? המבצע בכללו – כלום אינו כולל גם דבר נוסף? ברגע שבו מר דופן* מבטא את מילות הקודש "הצעת החוק התקבלה", כלום יורדים בדרך פלא מיליונים על קרנו של ירח היישר אל קופותיהם של האדונים פול ובינו? כדי שההליך יושלם, כפי שאומרים, כלום אין צורך שהמדינה תארגן את גיוס הממון כמו את ההוצאות? שתזעיק את גובי המסים לעשות במלאכה ותצווה על משלמי המסים לנער את כיסיהם?

הפכו אפוא בשאלה משני צדדיה. בעודכם נותנים את הדעת ליעד שקבעה המדינה למיליונים שאושרו באסיפה, אל תשכחו לתת דעתכם גם ליעד שמשלמי המסים היו עשויים להפנות אליו את המיליונים האלה, ועתה נבצר מהם. או אז תבינו שמפעל ציבורי הוא מטבע בעל שני צדדים.

על צדו האחד מופיעה דמותו של פועל מועסק, ולצדו הכתובת: מה שרואים; ועל צדו האחר דמותו של פועל מובטל, ולצדו הכתובת: מה שאין רואים.

הפלפול שאני נאבק בו במאמרי זה מסוכן במיוחד כאשר מגייסים אותו לזכותן של עבודות ציבוריות, והוא משמש להצדקת המפעלים הבזבזניים ביותר. כאשר יש במסילת ברזל או בגשר תועלת אמיתית, די באזכור תועלת זו. אך

* שרל דופן (1873-1784) – מהנדס וכלכלן צרפתי, ציר בבית הנבחרים וסנאטור.

כאשר תועלת ממין זה אינה קיימת, מה עושים? נזקקים להטעיה: "יש לספק תעסוקה לפועלים".

ובמילים אלה על השפתיים, מצוים להרוס ולבנות מחדש את משטחי האבן של שאן־דה־מר*. נפוליאון הגדול חשב, כידוע, שהוא עושה מעשה פילנתרופי נשגב עת הורה לחפור ולסתום תעלות. אף הוא היה אומר: "איזו חשיבות יש לתוצאה? אין לתת את הדעת אלא לעושר שיחולק בדרך זו בין מעמדות העמלים". ננסה לרדת לעומקם של דברים. הכסף מוליך אותנו שולל כאן. הפניית דרישה אל כל האזרחים להשתתף בכספם בביצוע עבודה ציבורית גדולה כמוה כשיתופם באותה עבודה בשווה־כסף; שכן כל אחד מהם מספק לעצמו, באמצעות העבודה, את הסכום שהושת עליו לשלם כמס. ואמנם חיובם של כל האזרחים להתאסף כדי לבצע עבודה מועילה לכל – זהו עניין הניתן להבנה; הם ימצאו את גמולם בתוצאותיו המיטיבות של המפעל עצמו. אך לאחר שכבר כונסו, לחייבם בסלילת דרכים שאיש לא יעבור בהן, בבניית היכלות שאיש לא יתגורר בהם – וזאת בתואנה שחשוב לספק להם עבודה – הרי זה אבסורד שהם ישיגו עליו, ובדין: בעבודה שכזאת אין לנו כל צורך; אנו מעדיפים לעבוד למען עצמנו. חיוב האזרחים לתרום מכספם ולא מעבודתם איננו משנה את התוצאה הכללית. אולם לו תרמו מעבודתם, ההפסד היה מתחלק בין כולם. ואילו שעה שתרמו מכספם, נמנע ההפסד מאלו שהמדינה מעסיקה אותם, וגדל ההפסד של בני ארצם שכבר סבלו מן המיסוי.

ישנו סעיף בחוקה הקובע:

החברה מסייעת לפיתוח התעסוקה ומעודדת אותו... על ידי יצירה של עבודות ציבוריות היפות להעסקת מובטלים, באמצעות המדינה, המחוזות המינהליים והעיריות.

כצעד זמני, בעתות משבר, במהלך חורף קשה במיוחד, התערבות מסוג זה מצדו של משלם המסים עשויה להניב פירות נאים. השפעתה כמוה כהשפעתו של ביטוח חיים. אין היא מוסיפה לכלל התעסוקה והשכר, אך היא נוטלת מן העבודה והשכר של ימים כתיקונם ומעניקה מן המאגר הזה, תוך הפסד יש להודות, לתקופות קשות.

* Champ de Mars. בעבר: מגרש מצעדים בגדה השמאלית של נהר הסיין בפריז.

אך כצעדים קבועים, כלליים, שיטתיים, אין כאן אלא הולכת שולל מסוכנת, ניסיון לעשות את הבלתי אפשרי והסתבכות בסתירה המצביעה על מעט תעסוקה נראית, שעודדו אותה באופן מלאכותי, ומסתירה עבודה מרובה שנבלמה, והיא אינה נראית.

ו. המתווכים

החברה היא מכלול השירותים שבני אדם מעניקים אלה לאלה בכפייה או מרצון, משמע שירותים ציבוריים ושירותים פרטיים.

הראשונים, שהחוק הוא שכופה ומסדיר אותם, חוק שלא תמיד קל לשנותו כאשר יש צורך בכך, עשויים לשרוד יחד עימו זמן רב לאחר שפגה תועלתם, ולשמור לעצמם את השם שירותים ציבוריים, גם כאשר אין הם משרתים עוד דבר, גם כאשר אין הם עוד אלא מטרד לציבור. השירותים מהסוג השני הם מתחמו של הרצון, של האחריות האישית. איש-איש מעניק ומקבל אותם כחפצו וכיכולתו, לאחר מיקוח. הם מוערכים תמיד לפי תועלתם האמיתית, הנמדדת במדויק לפי ערכם היחסי.

משום כך השירותים הציבוריים קופאים כה תכופות על שמריהם, בעוד השירותים הפרטיים מתקדמים ללא הרף.

על אף שהתפתחותם המוגזמת של השירותים הציבוריים נוטה לטפח, בעטיו של בזבוז הכוחות הכרוך בה, טפילות הרת אסון בחיקה של החברה, מוזר להיווכח שכיתות מודרניות אחדות, המייחסות את האופי הטפילי לשירותים החופשיים והפרטיים דווקא, מנסות לחולל תמורה במעמדם של שירותים אלה.

כיתות אלה מתקוממות בכל הכוח נגד מי שהן מכנות מתווכים. בחפץ לב היו מעבירות מן העולם את בעל ההון, את הבנקאי, את הספסר, את היזם, את הסוחר ואת איש העסקים, על בסיס ההאשמה שהם מעמידים עצמם כחיץ בין הייצור לצריכה ועושקים אותם, בלא לתת להם בתמורה שום דבר בעל ערך. או, נכון יותר, מבקשות היו להעביר למדינה את תפקידיהם של הללו, שכן תפקידים אלה אינם ניתנים לביטול.

עיקר הפלפול של הסוציאליסטים סביב נקודה זו מתרכז בניסיון להציג לציבור מה הוא משלם למתווכים בתמורה לשירותיהם, ולהסתיר ממנו מה יצטרך לשלם למדינה תמורת אותם שירותים. אף כאן מתנהל מאבק בין מה שמזדקר לעין ובין הנגלה לרוח, בין הנראה למה שאינו נראה.

בייחוד בשנת 1847, בעת הרעב והמחסור,* ניסו האסכולות הסוציאליסטיות ואף הצליחו להפיץ את תורתן הרת האסון. יפה ידעו שהתעמולה האבסורדית ביותר לעולם יש לה סיכויים כלשהם לפעול את פעולתה בקרב אנשים סובלים; הרעב הוא יועץ גרוע.**

וכך, כשהן מסתייעות במילים גבוהות – ניצולו של אדם בידי אדם, ספסרות על חשבון הרעבים, אגירה לצורך הפקעת שערים – החלו להשמיץ את המסחר ולהכחיש את הברכה שבו.

"מדוע להשאיר בידי הסוחרים", חזרו ואמרו, "את הטיפול בייבוא מזון מארצות־הברית ומקרים? מדוע לא יארגנו המדינה, המחוזות המינהליים והעיריות את שירות האספקה ואת מחסני המלאי? הללו ימכרו את המזון במחיר העלות, והעם, העם האומלל, ישתחרר ממס העובד שהוא משלם למסחר החופשי – משמע, האנוכי, האינדיבידואליסטי והאנרכיסטי".

מס העובד שהעם משלם למסחר, זאת רואים. המס שהעם ישלם למדינה או לסוכניה במשטר הסוציאליסטי – זאת אין רואים.

מה טיבו של מס העובד, כביכול, שהעם משלם למסחר? זהו הדבר: שני אנשים מעניקים שירות זה לזה מתוך בחירה חופשית, תחת לחצה של התחרות ובמחיר שנקבע לאחר מיקוח.

כאשר הבטן רעבה בפריו והחיטה שעשויה להשקיט את הרעב נמצאת באודסה, הסבל לא ייפסק אלא משתקרב החיטה אל הקיבה. ישנן שלוש דרכים למימוש התקרבות זו: 1. האנשים המורעבים ילכו להביא את החיטה בעצמם; 2. הם ימסרו את הבאת החיטה בידי אנשים שזהו מקצועם; 3. הם יגבו את המס מעצמם ויטילו את המשימה על פקידי ציבור.

משלוש הדרכים הללו, איזוהי המשתלמת ביותר?

בכל הזמנים, בכל הארצות, וככל שהיו בני האדם חופשיים יותר, נאורים יותר ומנוסים יותר, כן הרבו לבחור מרצונם החופשי באפשרות השנייה. אודה

* יבולים ירודים של תבואה ותפוחי אדמה בצפון אירופה ובמערבה בשנת 1846 הביאו לעליית מחירים של מוצרי חקלאות בשנת 1847 ולמשבר קשה בחקלאות, בתעשייה ובשוק הכספים.

** לטינית: malesuada fames (לפי וירגיליוס, "אניאס" ו, 276).

ואתוודה כי לדידי, די בכך כדי לתת לה עדיפות. רוחי מסרבת להכיר באפשרות שהאנושות כולה תטעה בעניין הנוגע לה נגיעה קרובה כל כך.

ובכל זאת, הבה נבחן את העניין.

יציאתם של שלושים ושישה מיליון אזרחים לאודסה, כדי להביא את החיטה שהם זקוקים לה, היא עניין לא מעשי בעליל. הדרך הראשונה שהזכרתי אין לה אפוא כל ערך. הצרכנים אינם יכולים לפעול בעצמם, ועל כן הם נאלצים להזדקק לשירותיהם של מתווכים, בין אם הם פקידי מדינה ובין אם הם סוחרים.

ניתן עם זאת את דעתנו על כך שדווקא הדרך הראשונה היא הטבעית ביותר. ביסודו של דבר, אין לך טבעי מזה שהרעב ילך להביא את החיטה שהוא זקוק לה. זוהי טרחה הנוגעת לו; זהו שירות שהוא חייב לעצמו. אם אדם אחר, יהא תוארו אשר יהא, מעניק לו את השירות הזה ומטריח עצמו למענו, ראוי אותו אחר לפיצוי. מה שאני אומר כאן נועד לקבוע ששירותי התיווך כוללים בתוכם את עקרון הגמול הכספי.

יהא אשר יהא, מאחר שאנו נאלצים להיעזר בשירותיו של זה שהסוציאליסטים קוראים לו טפיל, מי מבין השניים – הסוחר או פקיד המדינה – הוא הטפיל התובעני יותר?

המסחר (אני מניח מראש שמדובר במסחר חופשי, שאם לא כן איך הייתי יכול לטוות את חוט הטיעון שלי?), ובכן, המסחר מחויב, לטובתו שלו, לבחון את מזג האוויר העונתי, לבדוק מדי יום את מצב היבולים, לקבל מידע מכל קצות כדור הארץ, לצפות בעוד מועד את הצרכים, לנקוט מראש אמצעי זהירות. אניות עומדות מוכנות לרשותו, יש לו אנשי קשר בכל מקום, והאינטרס המידי שלו הוא לקנות סחורה במחיר הזול ביותר, לחסוך בכל שלבי הביצוע ולהגיע לתוצאות הטובות ביותר במזער המאמצים. לא רק הסוחרים הצרפתים, אלא סוחרו העולם כולו עוסקים בשיגור אספקה לצרפת ליום צרה; ואם האינטרס מניע אותם בעצמה רבה למלא את משימתם במזער ההוצאות, הרי שהתחרות הניטשת ביניהם מניעה אותם בעצמה לא פחותה להניח לצרכנים ליהנות מפירותיו של החיסכון בהוצאות. כאשר מגיעה החיטה ליעדה, הסוחר מעוניין למכור אותה מהר ככל האפשר כדי למנוע סיכונים, לממש את ההשקעות ולהתחיל בכל מחדש, אם יש מקום לכך. השוואת המחירים היא שמנחה אותו, והוא מפץ את המזון על פני כל הארץ, ומתחיל תמיד במקום שבו המחירים הם הגבוהים ביותר, כלומר במקום שבו הצורך מורגש יותר מכל. לא נוכל אפוא להעלות על הדעת ארגון מחושב יותר הפועל לטובת האינטרסים של הרעבים, ויופיו של הארגון הזה, שאין הסוציאליסטים מבחינים בו, מקורו דווקא בהיותו חופשי. למען

האמת, הצרכן נאלץ להשיב לסוחר את הוצאות ההובלה, השיגור בים, האחסון, התיווך וכולי; אך איזו שיטה אינה מחייבת את הנזקק לחיטה להשיב את ההוצאות למי שדאג שתגיע לידיו? מלבד זאת, צריך לשלם תמורת השירות שניתן; אך באשר לשיעור התשלום, הריהו מצומצם עד למזער האפשרי הודות לתחרות; ובאשר למידת הצדק שבו, יהא זה מוזר אם האומנים של פריז לא יעבדו בשביל הסוחרים של מרסיי, בעוד הסוחרים של מרסיי עובדים בשביל האומנים של פריז.

והיה אם, בהתאם לתכניתם של הסוציאליסטים, תבוא המדינה על מקום הסוחרים, מה יקרה אז? במחילה מכם, הודיעוני היכן יהיה החיסכון, מבחינתו של הציבור? כלום במחיר הקנייה? דמיינו לכם נציגים של ארבעים אלף ערים ויישובים המגיעים לאודסה ביום מסוים, יום המחסור; שערו בנפשכם את השפעת הנוכחות הזאת על המחירים. כלום יהיה כאן חיסכון בהוצאות? וכלום יהא צורך בפחות אניות, בפחות מלחים, בפחות הוצאות על שילוח בים, בפחות שטחי אחסון, או שמא נהיה פטורים מלשלם תמורת כל הדברים האלה? כלום יהיה החיסכון ברווח שהסוחרים נוטלים לעצמם? אך כלום שליחכם ופקידיכם ילכו לאודסה חינוס אין כסף? כלום ייסעו ויעבדו על בסיס סיסמאות האחוה? כלום אין הם זקוקים להוצאות מחיה? כלום לא יהא צורך לשלם להם עבור הזמן שהקדישו לעניין? וכלום סבורים אתם שתשלומים אלה לא יהיו גבוהים אלף מונים משניים או שלושה אחוזים שמרוויח הסוחר – שיעור רווחים שהוא מוכן להתחייב לו מראש?

ומלבד זאת, חשבו על הקושי שבגביית מסים כה רבים ובחלוקת מזונות כה רבים. חשבו על העוולות, על השחיתויות שהן חלק בלתי נפרד ממבצע שכזה. חשבו על האחריות שתוטל בכל כובד משקלה על הממשלה.

הסוציאליסטים, הוגי הטרור הזה, הנוטעים אותו בלבם של ההמונים בימי צרה, מכתירים עצמם בנדיבות בתואר אנשים מתקדמים, ויש סכנה שההרגל, זה עריץ הלשונות, יסמוך ידו על המילה ועל השיפוט המשתמע ממנה. מתקדמים! במילה הזאת טמונה ההנחה שהאדונים האלה הם מרחיקי ראות יותר מן ההמון; שמגרעתם היחידה היא בכך שהקדימו את דורם; ואם לא הגיעה עדיין העת לבטל כמה שירותים חופשיים, טפיליים כביכול, האשמה היא בציבור המשתרך במרחק רב אחר הסוציאליזם. למיטב הבנתי וידיעתי, ההפך הוא הנכון, ואינני יודע לאיזו מאה ברברית צריך לסגת כדי למצוא את דרגת ההבנה המשתווה לזו של הסוציאליסטים בעניין זה.

הסוציאליסטים מציבים ללא הרף זו כנגד זו את החברה כמו שהיא ואת ההתאגדות. אין הם נותנים דעתם על כך שהחברה הנתונה במשטר חופשי היא התאגדות אמיתית, נעלה מכל ההתאגדויות פרי דמיונם הפורה. נבהיר עניין זה באמצעות דוגמה.

כדי שאדם יוכל, בקומו ממשכבו, ללבוש בגד, יש צורך לגדר חלקת אדמה, להכשיר, לנקז ממנה את המים, לעבד אותה ולזרוע בה סוג כלשהו של צמחים; יש צורך שהעדרים ייזונו ממנה, שהם ייתנו את צמרם; שיטוו, יארגו, יצבעו את הצמר הזה ויהפכו אותו לאריג; שיגזרו, יתפרו ויתקינו מן האריג בגד. ומסדרה זו של פעולות משתמעות בעצם רבות אחרות; שכן ביצוען מניח שימוש בכלי חרישה, במכלאות צאן, בבתי חרושת, בפחם, במכונות, בכלי תעבורה ועוד. אלמלא הייתה החברה התאגדות של ממש, כל המבקש לעצמו בגד היה נאלץ לעבוד ביחידות, כלומר, לבצע בעצמו את הפעולות האין־סופיות הכלולות בסדרה זו – למן הטחת המעדר הראשונה הפותחת אותה ועד לתך המחט האחרון המסיים אותה.

אך בזכות הנטייה להתאגדות המאפיינת את מיננו, פעולות אלה מחולקות בין המוני עובדים, והן מתחלקות חלוקות משנה ההולכות ומתרבות לטובת הכלל. וכך, עם התגברות הצריכה, יש בכוחה של פעולה מיוחדת להעמיד על מכונה תעשייה חדשה. לאחר מכן בא תורה של חלוקת ההכנסות, המתבצעת על פי הערך היחסי שתרם כל אחד ליצירה השלמה. אם זו אינה התאגדות, איני יודע התאגדות מהי.

תנו דעתכם, שמאחר שאיש מן העובדים לא יצר מן האין ולו חלקיק אחד של חומר, הם הסתפקו בעצם בהענקת שירותים הדדית, בסיוע זה לזה למען מטרה משותפת, וכולם יכולים להיחשב כמתווכים אלה ביחס לאלה. אם, למשל, במהלך הפעולה, נעשית התובלה עניין חשוב דיו כדי להעסיק בו אדם אחד באופן בלעדי, אדם שני מועסק בטווייה, ואדם שלישי באריגה – מדוע ייחשב הראשון לטפיל יותר מן השניים האחרים? כלום אין צורך בהובלה? כלום מי שעוסק בהובלה אינו מקדיש לה זמן ומאמצים? כלום אין הוא חוסך אותם מעמיתיו? האם אלה עושים יותר ממנו או שמא רק דבר שונה ממנו? כלום אין הם כפופים כולם, מבחינת השכר, כלומר מבחינת ההתחלקות במוצר, לחוק המחיר הנקבע במיקוח? כלום אין חלוקת העבודה הזאת וההסדרים האלה מתבצעים מתוך חירות גמורה, למען טובת הכלל? מה צורך לנו אפוא בסוציאליסט שיבוא, ובתואנות של ארגון יהרוס את הסדרינו שנקבעו מתוך חירות, ישבש את

חלוקת העבודה, יביא על מקום המאמצים המאוגדים פעולות מבודדות ויסיג
אחור את הציביליזציה?

האם ההתאגדות, כפי שאני מתאר אותה כאן, היא פחות התאגדות משום
שכל אחד נכנס לתוכה באופן חופשי, בוחר בה את מקומו, שופט ומתנה תנאים
למען עצמו ועל אחריותו, ותורם לה את העצמה והערובה שבאינטרס אישי?
כלום כדי שתהא ראויה לשם זה, מן ההכרח שאיזה רפורמטור מדומה יבוא
ויכפה עלינו את נוסחתו ואת רצונו ויראה עצמו, אם ניתן לומר כך, כנציג האנושות
כולה?

ככל שבודקים את האסכולות המתקדמות הללו, כן משתכנעים שאין ביסודן
אלא דבר אחד: בורות המכריזה כי היא חסינה מטעות ותובעת לעצמה כתר של
עריצות בשם שלמות זו שאינה יכולה לטעות.

יואיל נא הקורא לסלוח על הסטייה הזאת. ייתכן שהיא אינה בלתי מועילה
בעת שבה ההכרזות נגד המתווכים, שנפלטו מתוך ספריהם של הסן-סימוניסטים,
של הפֶּלַנסטריסטים והאיֶקְריסטים*, פלשו אל העיתונות ואל הדיון באסיפה
הלאומית, ומאיימות איום של ממש על חופש העיסוק והמסחר.

ז. הגבלות

מר אוֹסְרִי** (לא אני כיניתי כך, אלא מר שרל דופן) הקדיש את זמנו ואת הונו
להפיכת עפרות המתכת שבאדמותיו לברזל. מאחר שהטבע נהג ביתר נדיבות
כלפי הבלגים, הם מכרו את הברזל לצרפתים במחיר זול יותר ממר אוסרי,

* סן-סימוניסטים – הכוונה לנוהים אחר תפישתו של הרוזן דה-סן-סימון (1760–1825),
פילוסוף וכלכלן, שבספרו הנצרות הניח יסודות לאסכולה סוציאליסטית הקרויה על
שמו. פלנסטריסטים – הדוגלים ברפורמה החברתית שהגה הפילוסוף והכלכלן שרל פוריה
(1772–1837). במרכזה של אותה רפורמה עמדה הצעתו לארגן את החברה ב"פלנסטרות" –
קבוצות קואופרטיב של עובדים. הוא הפיץ את הרעיון בספריו ובשבועון שהקים, לה פלוסטר
(Le Phalanstère). איקריסטים – בעקבות הרומן מסע לאיקריה. בספר זה שרטט הפילוסוף אטיין
קאבה (1788–1856) את דמותה של קהילה אוטופית פציפיסטית.

** במקור: M. Prohibant – אוסר, מונע באמצעים חוקיים.

ומשמעות הדבר היא שכל הצרפתים, או צרפת, יכלו להשיג כמות נתונה של ברזל תמורת פחות עבודה באמצעות קנייה אצל הפלמים החביבים. הצרפתים שלנו, שהאינטרס האישי שלהם הנחה אותם, לא החמיצו את ההזדמנות, ומדי יום היה ניתן לראות המוני יצרני מסמרים ועגלות, נפחים, מכונאים, חרשי ברזל ואיכרים הולכים בעצמם, או שולחים מתווכים, להצטייד בברזל בבלגיה. והיה הדבר למורת רוחו של מר אוסרי.

תחילה עלה בדעתו לבלום את השחיתות הזאת במו ידיו. הוא לא יכול לעשות יותר מזה, שהרי רק הוא סבל מהמצב. אקח את הקרבין שלי, כה אמר לעצמו, אתחב ארבעה אקדחים לחגורתי, אמלא את קופסת אבק השריפה שלי, אחגור את חרבי לירכי – ואתייצב, חמוש ומזוין, על הגבול. הנפת, יצרן המסמרים, חרש הברזל, המכונאי או המסגר הראשון שיתייצב שם מולי כדי לדאוג לעסקיו במקום לדאוג לעסקיי, אהרגו, וכך ילמד אצלי לקח הגון.

ברגע שעמד לצאת לדרכו, השתקע מר אוסרי באי־אלו הרהורים שציננו מעט את להט הקרב שלו. הוא אמר לעצמו: בהחלט מתקבל על הדעת שקוני ברזל, בני מולדתי ואויביי, יטעו בכוונתי, ובמקום להניח לי להרגם, יעמדו עלי להרגני. יתר על כן, אפילו אגייס לעזרתי את כל משרתיי, לא נוכל לשמור על כל מעברי הגבול. ולבסוף, כל ההליך יעלה לי ביוקר – יותר ביוקר מן הרווח שאקצור. מר אוסרי כבר עמד להשלים השלמה נוגה עם גורלו, גורלו של אדם חופשי כשאר בני האדם, והנה רעיון מבריק עלה במוחו.

הוא נזכר שבפריז ישנו בית חרושת גדול לייצור חוקים. וחוק מהו, שאל את עצמו. זהו צו שמרגע אישורו, בין שהוא טוב ובין שהוא רע, הכל אמורים להישמע לו. כדי ליישם את החוק מקימים כוח אכיפה ציבורי, וכדי ליצור את הכוח הזה, שואבים מן האומה כוח אדם וכסף.

אם אצליח אפוא לגרום לכך שמבית החרושת הפריזאי הגדול יצא חוק קטנטן, וזו תהיה לשונו: "הברזל הבלגי אסור בייבוא", אשיג את התוצאות הבאות: הממשלה תציב בגבול, במקום משרתיי, עשרים אלף מבניהם של הנפחים, המסגרים, יצרני המסמרים, חרשי הברזל, האומנים, המכונאים והאיכרים הסרבנים. נוסף על כן, כדי שבראותם של אותם עשרים אלף מוכסים תהיה טובה ורוחם מעודדת, היא תפזר ביניהם עשרים וחמישה מיליון פרנקים שנלקחו מאותם נפחים, יצרני מסמרים, אומנים ואיכרים. כך תהיה שמירתם על הגבולות טובה יותר; היא לא תעלה לי דבר, אסיר מעלי את ידם הקשה של סוחרי הברזל, אמכור את הברזל במחיר שאנקוב בו, ואיהנה מן המראה המשובב של עמנו הגדול שמוליכים אותו

שולל בצורה מבישה. בדרך זו ילמד להכריז על עצמו יום ולילה כחלוץ ומבשר הקדמה באירופה. הו! יהיה זה תעלול נחמד וכדאי לנסות אותו. ובכן, מר אוסרי פונה אל בית החרושת לחוקים. בפעם אחרת אולי אספר את סיפור תמרונו החשאיים; היום איני רוצה לדבר אלא על צעדיו הגלויים. הוא מנסה לשכנע את האדונים המחוקקים בטיעון הבא:

הברזל הבלגי נמכר בצרפת בעשרה פרנקים, מה שמאלץ אותי למכור את הברזל שלי באותו מחיר. הייתי מעדיף למכור אותו בחמישה-עשר פרנקים ואינני יכול, בעטיו של הברזל הבלגי הזה, קללת אלוהים עליו. יצרו חוק האומר: הברזל הבלגי לא ייובא עוד לצרפת. או אז מיד אעלה את מחירו בחמישה פרנקים, והרי לכם התוצאות:

תמורת כל מאה קילוגרמים של ברזל שאמכור לציבור, ייפלו לידי חמישה-עשר פרנקים, במקום עשרה; כך אתעשר יותר מהר, ארחיב את העסק שלי ואעסיק יותר עובדים. פועלי ואני נגדיל את ההוצאות שלנו, לתועלתם הרבה של הספקים שבסביבתנו הקרובה והרחוקה. הביקוש לסחורתם יעלה, והם יזמינו יותר תוצרת תעשייתית, ומעט-מעט הפעילות בכל הארץ תצא נשכרת מכך. המטבע בר המזל הזה של חמשת הפרנקים, שתשלשו אל קופתי, יהא משול לאבן המושלכת לאגם ויוצרת סביבה אין-סוף מעגלים קונצנטריים.

מוקסמים מנאום המחמדים הזה, מתמוגגים מהגילוי שכה קל להגדיל באמצעות החוק את עושרו של העם, יצביעו יצרני החוקים בעד ההגבלה. מה פשר כל הדיבורים האלה על עבודה ועל חיסכון, יאמרו. לשם מה כל המאמצים המייסרים האלה להגדיל את העושר הלאומי, אם די לשם כך בצו?

ובאמת, לחוק היו כל התוצאות שמר אוסרי צפה; דא עקא שהיו לו גם תוצאות אחרות, שכן – הבה נעשה עימו צדק – טיעונו לא היה שקרי, אלא רק לא-שלם. כאשר תבע זכות-יתר לעצמו, הצביע על ההשלכות הנראות של מימוש הזכות הזאת, והותיר בצל את אלו שאינן נראות. הוא לא הציג אלא שתי דמויות, בעוד שעל הבמה ישנן שלוש. עלינו לתקן עתה את אשר השמיט, מדעת או שלא מדעת.

כן, הסכום שניתב החוק אל קופתו של מר אוסרי הצמיח יתרון לו ולא לו שהוא אמור לעודד את תעסוקתם. ואילו הוריד הצו את המטבע הזה מן הירח, שום השלכות שליליות לא היו מבטלות את ההשלכות המבורכות שכנגד. לרוע המזל, לא מן הירח צנח המטבע הזה של חמשת הפרנקים, אלא מכיסיהם של נפח, של יצרן מסמרים, של איכר, של בנאי – קיצורו של דבר, מכיסו של יעקב

מהוגן, הנותן אותו כיום בלא לקבל ולו מיליגרם אחד של ברזל יותר ממה שקיבל כששילם תמורת הברזל עשרה פרנקים. כבר ממבט ראשון ניתן להבחין שהצגת דברים זו משנה כליל את השאלה, שכן ברור לגמרי שאת הרווח של מר אוסרי מבטל ההפסד של מר יעקב מהוגן, וכל מה שמר אוסרי יכול לעשות בחמשת הפרנקים שלו לעידוד התעסוקה הלאומית, היה גם יעקב מהוגן יכול לעשות. האבן הושלכה לאגם אחד רק משום שנמנע ממנה בכוח החוק להיות מושלכת אל אגם אחר.

ובכן, מה שרואים מבטל את מה שאין רואים, ובסופו של ההליך לא נותר לנו אלא אי צדק – ולמרבה הצער, אי צדק שנגרם על ידי החוק. ואין זה הכל. אמרתי שתמיד דוחקים לצל דמות שלישית. עלי להעלותה עתה אל הבמה, כדי שנעמוד על ההפסד הנוסף של חמשת הפרנקים. או אז נקבל את תוצאות התהליך בשלמותן.

יעקב מהוגן הוא בעליהם של חמישה-עשר פרנקים, פרי יגיעתו. עדיין עסקינן בתקופה שבה היה חופשי. מה הוא עושה בחמישה-עשר הפרנקים? הוא קונה בגד אפנתי תמורת עשרה פרנקים, ובבגד הזה הוא (או המתווך שלו) משלם תמורת מאה קילוגרמים של ברזל בלגי. בידי יעקב מהוגן נותרו עדיין חמישה פרנקים. הוא אינו משליך אותם לנהר, אלא (וזאת אין רואים) נותן אותם לאחד היצרנים בתמורה לדבר-חפץ כלשהו שהוא רוכש – למשל, למו"ל תמורת ספרו של בוסואה, מסה על ההיסטוריה העולמית.* וכך, בכל הנוגע לתעסוקה הלאומית, זו נמצאת מומרצת בסכום של חמישה-עשר פרנקים, דהיינו:

עשרה פרנקים המשולמים עבור הבגד מפריז;
חמישה פרנקים המשולמים למו"ל.

ובאשר ליעקב מהוגן, הריהו מקבל תמורת חמישה-עשר הפרנקים שלו שני פריטים שהוא נהנה מהם, משמע:

1. מאה קילוגרמים של ברזל;
2. ספר.

או אז מוציאה האסיפה הלאומית צו.
מה משתנה אצל יעקב מהוגן? מה משתנה בתעסוקה הלאומית?

* ז'אק בנין בוסואה (1704–1627) – איש כנסייה, תיאולוג וסופר, שנודע בעיקר בנאומיו. חיבר את ההיסטוריה העולמית, שעליה חונכו דורות רבים של צרפתים.

לאחר שיעקב מהוגן מסר את חמישה־עשר הפרנקים שלו, עד לסנטים האחרון, לידי מר אוסרי תמורת מאה קילוגרמים של ברזל, אין הוא נהנה עוד אלא מאותם מאה קילוגרמים של ברזל. האפשרות ליהנות מספר או מכל פריט השווה לו בערכו נשמטת מידיו. הוא מפסיד חמישה פרנקים. כולכם מסכימים עם כך; אינכם יכולים שלא להסכים; אינכם יכולים שלא להסכים עם הקביעה שכאשר ההגבלה על היבוא מעלה את מחיר הדברים, הצרכן מאבד כסף בשיעור ההפרש. אך אומרים שהתעסוקה הלאומית יוצאת נשכרת.

לא, היא אינה יוצאת נשכרת; שכן, מאז הוצא הצו, אין ממריצים אותה אלא בדיוק כמו בעבר, בשיעור של 15 פרנקים.

אלא שמאז הוצא הצו, 15 הפרנקים של יעקב מהוגן מגיעים לענף המתכת, בעוד שקודם לכן הם התחלקו בין ענף ההלבשה לענף המו"לות.

את האלימות, שמר אוסרי עצמו נהג בה בגבול או מסרה בידי החוק שהתקבל בהשראתו, ניתן לשפוט בדרכים שונות מנקודת ראות מוסרית. יש הסבורים שהגזל מאבד את ממד האי מוסריות שבו משאך זכה לגושפנקה חוקית. באשר לי, אני יכול לדמות לעצמי נסיבות מחמירות יותר לכך. יהא אשר יהא, מה שוודאי הוא שהתוצאות הכלכליות הן אותן תוצאות.

הפכו בשאלה זו כרצונכם, אך אם תבחנו את הדברים בפיכחון תראו שגזל אינו יכול להצמיח שום דבר טוב, בין אם הוא חוקי ובין אם אינו חוקי. איננו באים להכחיש שלמר אוסרי או לתעשייתו, או אם תרצו – לתעסוקה הלאומית, צומח מכך רווח של חמישה פרנקים. אך אנו טוענים שצומחים מכך גם שני הפסדים, האחד ליעקב מהוגן, המשלם חמישה־עשר פרנקים תמורת דבר שהיה יכול לרכוש בעשרה פרנקים; האחר – לתעסוקה הלאומית, שאיננה נהנית עוד מן ההפרש. בחרו לכם באיזה משני ההפסדים ינעם לכם לקזז את הרווח שאנו מודים בקיומו. זה שלא תבחרו בו יישאר בגדר הפסד נקי.

ומכאן הלקח: אלימות איננה יצרנית, אלא הרסנית. הו! אילו הייתה האלימות יצרנית, הייתה צרפת שלנו עשירה הרבה יותר מכפי שהיא כיום.

ח. המכונות

"ארורות המכונות! מדי שנה כוחן הגובר והולך דן מיליונים של פועלים לאביונות. הן גוזלות מהם את העבודה, ועם העבודה את השכר, ועם השכר את הלחם! ארורות המכונות!"

הרי לכם קול צעקה שמקימה הדעה הקדומה הנבערת, שהדיה נשמעים בעיתונות.

אבל לקלל את המכונות, הרי פירושו לקלל את רוח האנוש!

מה שמתמיה אותי הוא שמצויים בני אדם החשים בנוח עם התורה הזאת.* שכן בסופו של דבר, אם אמת היא, אילו מסקנות ניתן להסיק ממנה? שפעילות, רווחה, עושר ואושר אינם אלא מנת חלקם של העמים המטומטמים, שמחשבתם קופאת על שמריה, שאלוהים לא חלק להם את המתת הרת האסון של המחשבה, ההתבוננות, התכסיס, ההמצאה והיכולת להגיע לתוצאות הטובות ביותר במזער האמצעים. אדרבה, לבוש הסחבות, הבקתות העלובות, הדלות והקפיאה על השמרים הם מנת חלקה הבלתי נמנעת של כל אומה המחפשת ומוצאת בברזל, באש, ברוח, בחשמל, במגנטיות, בחוקי הכימיה והמכניקה – במילים אחרות, בכוחות הטבע – השלמה לכוחותיה שלה, וזו העת לענות אמן אחר רוסו שאמר: "כל אדם חושב הוא בעל חיים שהושחת".

ואין זה הכל: אם תורה זו היא אמת, הרי מאחר שכל בני האדם חושבים וממציאים, מאחר שלמעשה כולם, מהראשון ועד האחרון, מנסים בכל רגע מרגעי קיומם לגייס לטובתם את כוחות הטבע, ליצור יותר בפחות השקעה, לצמצם את עבודת הכפיים שלהם או של העובדים אצלם בשכר, להשיג את מרב ההנאה במזער העבודה האפשרי – יש להסיק מכך שהאנושות כולה נגררת אל עבר ההסתאבות, דווקא על שום שאיפתה התבונית אל הקדמה המציקה, כמדומה, לכל אחד מבניה.

מכאן שיש לקבוע כי על סמך הסטטיסטיקה, תושבי לנקסטר ינוסו ממולדת המכונות הזאת וילכו לחפש עבודה באירלנד, שבה המכונות הן בבל ימצא; ועל סמך ההיסטוריה יש לומר שהברבריות מאפילה על עידינים של פריחת הציביליזציה, והציביליזציה מזהירה במלוא אורה בעתות של בערות ופראות.

* הכוונה לתייר (ראה הערה בעמ' 122).

כמובן, יש באוסף הסתירות הזה דבר מה המזעזע אותנו ומרמז על כך שהבעיה צופנת בחובה יסוד של פתרון שלא ליבנו אותו די הצורך.

והרי פשרו של כל המסתורין: מאחורי הנראה חבוי הלא־נראה. אנסה לחשוף את הלא־נראה הזה. לא אוכל להמחיש את הדברים אלא על ידי חזרה על דרך ההוכחה הקודמת, שכן מדובר בבעיה זהה.

נטייה טבעית היא אצל בני האדם לחפש – אם כוח הזרוע אינו מונע זאת מהם – את ה"מציאות", משמע, דברים החוסכים מהם עבודה ואינם גורעים מהנאתם, ואחת היא להם אם זכו ב"מציאה" בזכותו של יצרן זר מיומן או יצרן מכני מיומן.

ההתנגדות התיאורטית שמעלים כנגד נטייה זו זהה בשני המקרים. בזה ואף בזה, מגנים את האדם על כך שהוא גורם למראית עין להפחתת התעסוקה. אך האמת היא שאין הוא גורם להפחתתה, אלא לפינויו של כוח אדם לעבודות אחרות. משום כך, בשני המקרים מערימים על דרכו את אותו המכשול המעשי – כוח הזרוע. המחוקק מונע יבוא של תוצרת זרה ואוסר על תחרות מכנית. שכן איזה אמצעי אחר, מלבד הפגיעה בחירות, יכול לחסום את דרכה של הנטייה הטבעית לכל בני האדם?

אמת היא שבארצות רבות המחוקק אינו מונע אלא אחת משתי צורות התחרות, ומסתפק בריטון כלפי האחרת. אין זה מוכיח אלא דבר אחד: שבאותן ארצות המחוקק אינו עקבי.

ואל לדבר זה להפתיענו. כשהולכים בדרך לא נכונה, מסתכנים תמיד בחוסר עקביות, שאלמלא כן היו מחסלים את האנושות כולה. מעולם לא ראינו ולעולם לא נראה עיקרון שקרי המקוים עד תומו. במקום אחר כתבתי: אי העקביות מסמנת את גבולה של האבסורדיות. יכול הייתי להוסיף: היא גם ההוכחה לאבסורדיות הזאת.

נתחיל בהוכחה שלנו; היא לא תארך.

ליעקב מהוגן היו שני פרנקים, ובהם היה משלם את שכרם של שני פועלים. והנה יום אחד הוא ממציא מתקן של חבלים ומשקולות, המצמצם את העבודה פי שניים.

הוא משיג אפוא אותה תוצאה, חוסך פרנק אחד ומפטר פועל אחד.

הוא מפטר פועל אחד; זאת רואים.

והרואים אך זאת, אומרים: "הרי לכם ההוכחה שהציביליזציה מביאה עימה אומללות, הרי לכם ההוכחה שהחירות פגיעתה רעה בשוויון. רוח האדם כבשה יעד חדש, ועד מהרה פועל צונח לבלי שוב אל תהום הדלות. ייתכן עם זאת

שיעקב מהוגן ימשיך להעסיק את שני הפועלים, אך ייתן רק חצי פרנק לכל אחד מהם, שכן הם יתחרו ביניהם ויציעו את עבודתם במחיר נמוך יותר. כך נעשים העשירים עשירים עוד יותר, והעניים עניים עוד יותר. יש לשנות את פני החברה".

מסקנה נאה, וראויה להנחה הראשונית שעמדה בבסיסה! למרבה המזל, ההנחה הראשונית והמסקנה – שתיהן שקריות, משום שמאחורי מחציתה הנראית של התופעה מצויה מחציתה השנייה, שאינה נראית. אין רואים את הפרנק שחסך יעקב מהוגן ואת התולדות ההכרחיות של חיסכון זה.

היות שכתוצאה מהמצאתו אין יעקב מהוגן מוציא עוד אלא פרנק אחד על העסקת פועלים, לשם השגת טובת הנאה מסוימת, הרי שנשאר לו פרנק אחד. אם יש אפוא בעולם פועל שידידו בטלות מעבודה, הרי שמצוי בעולם גם בעל הון המחפש דורש לפרנק שלו, הבטל משימוש. שני היסודות האלה נפגשים ונוצר ביניהם שיתוף.

וברור כשמש שהיחסים בין ההיצע לביקוש העבודה, בין ההיצע לביקוש השכר לא השתנו כלל.

ההמצאה ועובד אחד, המשתכר את הפרנק הראשון, עושים עתה את המלאכה שעשו בעבר שני פועלים.

הפועל השני, המשתכר את הפרנק השני, עושה מלאכה חדשה. מה השתנה אפוא בעולם? ישנו הישג לאומי נוסף, או במילים אחרות, ההמצאה החדשה היא כיבוש שהביא רק רווח ולא הפסד לאנושות. מדרך הצגת הדברים בהוכחה שהבאתי, היינו יכולים להסיק את המסקנה הבאה:

"בעל ההון הוא שקוטף את כל הפירות של המצאת המכונות. מעמד השכירים, גם אם הסבל שהדבר מסב לו הוא רק סבל זמני, אינו מרוויח מכך לעולם, מאחר שכדרך שאתה עצמך אומר, המכונות רק מעבירות נתח מן התעסוקה הלאומית, אמנם בלי להפחית אותה, אך גם בלי להגדילה".

אין בכוונתה של מסה זו להשיב על כל ההשגות. מטרתה היחידה היא להיאבק במשפט קדום נבער, מסוכן מאוד ונפוץ מאוד. ביקשתי להוכיח שמכונה חדשה אינה משחררת מספר מסוים של ידיים עובדות בלי שתשחרר גם, ובהכרח, את הכסף שמימן קודם לכן את שכרן. ידיים עובדות אלה וכסף זה חוברים יחד כדי לייצר את מה שלפני ההמצאה נראה בלתי אפשרי. יוצא מכאן שתוצאתה הסופית של ההמצאה היא תוספת של טובות הנאה, בהשקעה זזה של עבודה. מי קוטף את פירות העלייה הזאת בייצור?

כן, בראש ובראשונה בעל ההון, הממציא, הראשון שמשתמש בהצלחה במכונה, וזהו הגמול על כישורו ועל העזתו. במקרה זה, כפי שראינו זה עתה, הוא חוסך בהוצאות הייצור, והסכום הנחסך, תהא אשר תהא הדרך שבה מוציאים אותו (ומוציאים אותו תמיד), נותן תעסוקה בדיוק לאותו מספר של ידיים עובדות שנמצאו בטלות בגלל המכונה.

אך עד מהרה התחרות מאלצת אותו להוריד את מחירי המוצרים שהוא מוכר, בשיעור הזהה לשיעור החיסכון.

ואז שוב לא הממציא הוא שקוטף את פירות ההמצאה, אלא קונה המוצר, הצרכן, הציבור, ובכללו הפועלים, בקצרה – האנושות.

ומה שאין רואים הוא שמן החיסכון, אשר מפירותיו נהנים כל הצרכנים, נבנית קרן המזינה את השכר, ומחדשת את המעיין שייבשה המכונה.

וכך, אם נשוב לדוגמה שלעיל, בעבר הגיע יעקב מהוגן להפקת מוצר בהוצאה של שני פרנקים למשכורות.

הודות להמצאתו, כוח האדם שהוא מעסיק עולה לו עתה רק פרנק אחד. כל עוד הוא מוכר את המוצר באותו מחיר, עוסק בייצורו של אותו מוצר מיוחד פועל אחד פחות – זאת רואים; אך הפרנק שחסך יעקב מהוגן נותן תעסוקה לפועל נוסף – זאת אין רואים.

כאשר, במהלך הטבעי של הדברים, נאלץ יעקב מהוגן להוזיל את מחיר המוצר בפרנק אחד, אין הוא חוסך עוד; ואין עוד ברשותו פרנק לייצור מוצרים חדשים, שיעודד את התעסוקה הלאומית. אולם, מבחינה זו, הרוכש את מוצרו בא במקומו – והרוכש הרי זו האנושות. כל מי שקונה את המוצר משלם עבורו פרנק אחד פחות, חוסך פרנק אחד, ומעמיד בהכרח את החיסכון הזה לשירותן של קרנות השכר: אף זאת אין רואים.

לבעיה זו של המכונות הוצע גם פתרון אחר, המבוסס על עובדות.

נאמר בו: המכונה מצמצמת את הוצאות הייצור ומורידה את מחיר המוצר. הירידה במחיר המוצר מגדילה את הצריכה, זו יוצרת נחיצות בהגדלת הייצור, ובסופו של דבר, מספר הפועלים המועסקים לאחר ההמצאה נמצא זהה למספר הפועלים שהועסקו בימים שלפניה, או אף עולה עליו. כדי לתמוך בטיעון זה מצביעים על המצב בענפי הדפוס, הטווייה, העיתונאות וכולי.

הוכחה זו אינה מדעית.

היינו אמורים להסיק ממנה שאילו צריכת המוצר המיוחד שבו מדובר הייתה נשארת פחות או יותר כפי שהייתה, משמע שהמכונה הסבה נזק לתעסוקה. ולא כן הוא.

הבה נניח שבארץ מסוימת כל הגברים חובשים כובעים. אם הודות לשימוש במכונה יצומצם המחיר לחציו, לא נובע מכך בהכרח שבאותה ארץ תעלה צריכת הכובעים פי שניים.

כלום יאמרו שבמקרה זה חלק מכוח האדם הלאומי יהיה בטל מעבודה? כן, לפי ההוכחה הפשטנית. לא, לפי הוכחתי; שכן, גם אם באותה ארץ לא יצרכו אפילו כובע אחד נוסף, ההון הכללי המיועד לשכר לא ייפגע עקב זאת. מה שייגרע מתעשיית הכובעים יתוסף לחיסכון שבו זכו כלל הצרכנים, וישמש למתן שכר לכל כוח העבודה שהמכונה עשתה אותו לא־נחוץ, ובכך ימריץ התפתחות חדשה בכל ענפי התעשייה.

ואכן זו הדרך שבה מתרחשים הדברים. ראיתי עיתונים שעלו בעבר שמונים פרנקים, ונמכרים כיום בארבעים ושמונה פרנקים. יש כאן חיסכון של שלושים ושניים פרנקים למנויים. אין זה ודאי, ומכל מקום אין זה מחויב המציאות ששלושים ושניים הפרנקים הללו יוסיפו להיות מושקעים בתעשיית העיתונות; אך מה שוודאי, מה שאכן מחויב המציאות הוא שגם אם לא יופנה הכסף הפנוי לנתיב זה, הוא יופנה לנתיב אחר. יש שישתמשו בו כדי לקנות יותר עיתונים, יש שישפרו את תזונתם, יש שייטיבו את מלתחתם, ויש שיקנו ריהוט משובח יותר לדירתם.

משמע, קיימת זיקה הדדית בין כל ענפי התעשייה. הם יוצרים מכלול נרחב, שכל חלקיו מקושרים אלה עם אלה בערוצים נסתרים. מה שחוסך ענף תעשייה אחד, מועיל לכולם. לענייננו, חשוב להבין שלעולם ובשום צורה אין החיסכון נעשה על חשבון העבודה והשכר.

ט. אשראי

בכל הזמנים, אך בייחוד בימינו, היו שטיפחו רעיון לחלק את העושר לכל על ידי חלוקת אשראי לכל.

דומני שלא אגזים אם אומר, שמאז מהפכת פברואר* הקיאו בתי הדפוס של פריז לא פחות מעשרת אלפים חוברות הגומרות את ההלל על פתרון זה לבעיה החברתית.

אך אבוי, יסודו של פתרון זה באשליה אופטית, אם אפשר בכלל לומר על אשליה שהיא יסוד למשהו.

ראשיתו של הטיעון הזה בבלבול בין המטבע לבין המוצרים, והמשכו בבלבול בין שטרות הכסף לבין המטבע, ועל סמך שני הבלבולים האלה יש המתיימרים ללבן את פני המציאות.

בעניין זה יש להתעלם כליל מן הכסף, מן המטבעות, מן השטרות ומשאר האמצעים המשמשים להעברת מוצרים מיד ליד – ולראות לפנינו רק את המוצרים עצמם שאותם, לאמיתו של דבר, משאילים האנשים זה לזה.

שכן, כאשר עובד אדמה לווה חמישים פרנקים כדי לקנות מחרשה, אין הוא באמת לווה חמישים פרנקים אלא את המחרשה.

וכאשר סוחר לווה עשרים אלף פרנקים כדי לקנות בהם בית, לא את עשרים אלף הפרנקים הוא חייב אלא את הבית.

הכסף אינו מופיע כאן אלא להקלת ההסדר בין הצדדים המעורבים.

הבה נניח שפייר אינו מוכן להשאיל את מחרשתו, ואילו ז'אק מוכן להלוות את כספו. מה עושה גיוס? הוא לווה כסף מז'אק, ובכסף הזה קונה את המחרשה מפייר.

אך למעשה איש אינו לווה כסף למען הכסף עצמו. אנו לווים כסף כדי להשיג מוצרים בעזרתו.

אבל אין ארץ בעולם שניתן להעביר בה מיד אל יד יותר מוצרים מאלו הקיימים במציאות.

* מהפכת 1848, שהביאה לחיסול "המונרכיה של יולי" (שלטונו של לואי פיליפ) ולהקמת הרפובליקה השנייה. הרקע לה: המשברים הכלכליים בשנים 1846–1847 (ראה הערה בעמ' 132) וההתנגדות הגוברת לניהול הכושל והמושחת של השלטון בידי ראש הממשלה גיזו.

יהיה סכום המטבעות והשטרות שבמחזור אשר יהיה, כלל הלווים אינם יכולים לקבל מחרשות, בתים, כלי עבודה, מצרכים וחומרי גלם יותר מכפי שכלל המלווים מסוגלים לספק.

בל נשכח שקיומו של כל לווה מניח קיומו של מלווה, ומכל נטילת הלוואה משתמע מתן הלוואה.

אם כך, מה תועלת יש במוסדות האשראי? בשכלול אמצעי האיתור ההדדי של הלווים והמלווים, והקלת ההידברות ביניהם. אך מה שאין הם יכולים לעשות, הרי זה להגדיל מיד, ללא דיחוי, את מספרם הכולל של הדברים ששואלים ומשאילים.

ואולם זה מה שמוסדות האשראי יצטרכו לעשות כדי שמטרת הרפורמטורים תושג. האדונים הללו שואפים ללא פחות מאשר לתת מחרשות, בתים, כלי עבודה, מצרכים וחומרי גלם בידי כל החפצים בהם.

ומה הם מעלים בדעתם לעשות לשם כך?

לתת הלוואות בערבות המדינה.

הבה נתעמק בעניין, שכן יש כאן דבר מה נראה ודבר מה שאינו נראה. הבה נשתדל לראות את שני הדברים.

הבה נניח שאין בעולם כולו אלא מחרשה אחת, ושני עובדי אדמה מעוניינים בה. פייר הוא בעליה של המחרשה היחידה הזמינה בצרפת. ז'אן וז'אק מבקשים לשאול אותה. ז'אן מציע ערבות המבוססת על יושרו, על תכונותיו, על שמו הטוב. מאמינים לו; יש לו אשראי. ז'אק אינו מעורר אמון, או מעורר פחות אמון מז'אן. בדרך הטבע פייר משאיל את מחרשתו לז'אן.

אך הנה, בהשראת הסוציאליסטים, המדינה מתערבת ואומרת לפייר: השאל את מחרשתך לז'אק. אני ערבה להחזר הכספי, וערבות זו ערכה רב מזו של ז'אן, שכן הוא לבדו ערב לעצמו, ואילו אני, אמנם אין לי דבר, אך עומד לרשותי רכושם של כל משלמי המסים. במעותיהם אשלם לך, במקרה הצורך, את הקרן ואת הריבית.

בעקבות זאת משאיל פייר את מחרשתו לז'אק: זאת רואים.

והסוציאליסטים מחככים ידיהם בהנאה ואומרים: ראו כמה יפה עלתה מכנינתנו. הודות להתערבות המדינה יש לז'אק המסכן מחרשה. שוב לא ייאלץ לחפור את אדמתו באת; והריהו עולה על מסלול ההצלחה. דבר זה טוב לו ומועיל לאומה כולה.

אבל לא, רבותיי, אין הדבר מועיל לאומה, שכן הנה מה שאין רואים.

אין רואים שהמחרשה ניתנה לז'אק משום שלא ניתנה לז'אן.

אין רואים שאם ז'אק חורש את שדהו תחת לחפרו באת, ייאלץ ז'אן לחפור את שדהו באת תחת לחרשו.

מזה יוצא שמה שרואים בו הגדלת המלווה איננו בעצם אלא העברה של המלווה.

מלבד זאת, אין רואים שהעברה זו גוררת שתי עוולות גדולות. עוול כלפי ז'אן, שהיה ראוי ורכש לו אשראי בזכות יושרו ופעלתנותו, והנה זה נשלל ממנו.

ועוול כלפי משלמי המסים, הנאלצים לשלם חוב שאין להם שום חלק בו. ואם יטענו שהממשלה מציעה תנאים זהים לז'אן ולז'אק? אבל מאחר שאין אלא מחרשה זמינה אחת, לא ניתן להשאל שתיים. הטיעון שלי חוזר וקובע שבשל התערבות המדינה, יילקחו יותר הלוואות מכפי שניתן להלוות, שכן המחרשה מייצגת כאן את כלל ההון הזמין.

צמצמתי את הפעולה, יש להודות, לביטוייה הפשוט ביותר; אך נסו לבחון באותה אבן בוחן את מוסדות האשראי הממשלתיים המורכבים ביותר, ותיווכחו לדעת שאין הם מסוגלים להגיע אלא לתוצאה זו: להעביר את האשראי, לא להגדילו. בארץ ובתקופה נתונים אין אלא סכום מוגבל של הון זמין, וכולו מושקע. בתתה ערבות לחדלי הפירעון, יש בידי המדינה להגדיל את מספר הלווים, וכך להעלות את שער הריבית (אף זאת להוותם של משלמי המסים), אך מה שאין היא יכולה לעשות הוא להגדיל את מספר המלווים ואת שיעורן הכולל של ההלוואות.

בל יאשימוני, עם זאת, בהסקת מסקנה שאלוהים ישמרני מלהסיק. כל שאני אומר הוא שאל לחוק לעודד את מתן ההלוואות באופן מלאכותי; אך איני אומר שעליו להערים מכשולים מלאכותיים בדרכו. אם במערך המשכנתאות שלנו או במקום אחר ישנם מכשולים על דרך הפצתו או מימושו של האשראי, מן הראוי לסלקם; אין לך דבר טוב וצודק מזה. אך זאת יש לעשות בתנאים של חירות, והוא הדבר שעל המתקנים הראויים לשם זה לתבוע מן החוק.

י. אלג'ריה

הנה לפניכם ארבעה נואמים הנלחמים איש־איש להשמיע קולו באסיפה. תחילה הם מדברים במקהלה, אחר איש בעקבות רעהו. מה אמרו? דברים יפים להלל על עצמתה וגדולתה של צרפת, על ההכרח לזרוע כדי לקצור, על העתיד המזהיר של מושבתנו הענקית, על היתרון שבהעברת עודף האוכלוסין שלנו למרחקים, וכולי וכולי; מעשי נאום לתפארה, המקושטים תמיד בספיח שלהלן:

"הצביעו בעד הקצאת חמישים מיליון פרנקים (פחות או יותר) לבניית נמלים ודרכים באלג'ריה, כדי לאפשר העברת מתיישבים אליה, בניית בתים והכשרת קרקעות עבורם. בכך תקלו על הפועל הצרפתי, תעודדו את התעסוקה באפריקה ותביאו לפריחת המסחר במרסיי. זהו רווח נקי".

כן, אמת הדבר, אם אין עוקבים אחר חמישים המיליון הללו אלא מן הרגע שבו המדינה מוציאה אותם, אם מסתכלים לאן הם הולכים, אך לא מניין באו; אם נותנים את הדעת רק על הטוב שישפיעו בצאתם מקופתו של גובה המסים, ולא על הרע שחוללו או על הטוב שמנעו כאשר השתלשלו אל אותה קופה. כן, מנקודת הראות המוגבלת הזאת, הרווח הוא נקי. הבית שנבנה בברבריה – זאת רואים; הנמל שנבנה בברבריה – זאת רואים; התעסוקה שנוצרה בברבריה – זאת רואים; כמה מובטלים פחות בצרפת – זאת רואים; תנועה גדולה של סחורות במרסיי – אף זאת רואים.

אך ישנו דבר נוסף שאין רואים אותו, והוא שאת חמישים המיליון שהמדינה מוציאה לא יוציאו עוד, כפי שהיה אמור להיות, משלמי המסים. מכל התועלת המיוחסת להוצאה הציבורית שמומשה, יש אפוא לנכות את כל הנזקים הכרוכים במניעת ההוצאה הפרטית; אלא אם מתכוונים להרחיק לכת ולומר שיעקב מהוגן לא היה עושה דבר במטבעות של חמישה פרנקים שהרוויח ביושר, וששלטונות המס גזלו אותם ממנו. זוהי טענה אבסורדית, שכן אם התאמץ להרוויח אותם, הרי זה משום שקיווה להפיק הנאה מן השימוש בהם. יכול היה לגדר את גנו ועתה נבצר ממנו; זהו הדבר שאין רואים. יכול היה לטייב את שדהו ועתה נבצר ממנו; זהו הדבר שאין רואים. יכול היה להוסיף קומה לביתו ועתה נבצר ממנו; זהו הדבר שאין רואים. יכול היה לקנות כלי עבודה נוספים ועתה נבצר ממנו; זהו הדבר שאין רואים. יכול היה להשביח את מזונו, את מלבושו, יכול היה לשפר את חינוך בניו, להגדיל את נדוניית בתו ועתה נבצר ממנו; זהו הדבר שאין רואים.

יכול היה לחבור אל האגודה לעזרה הדדית ועתה נבצר ממנו; זהו הדבר שאין רואים. ההנאות שנמנעו ממנו ואמצעי הפעולה שנשללו ממנו, מחד, ועבודתם של פועל העפר, של הנגר, של הנפח, של הסתת, של מורה הכפר שהיה יכול לעודד בכספו ועתה היא נמצאת בטלה ומבוטלת, מאידך – גם זהו הדבר שאין רואים לפי שעה.

אזרחינו מרבים להשליך את יהבם על שגשוגה העתידי של אלג'יריה; לו יהי כן. אך מן הראוי גם לתת את הדעת על הדשדוש הכלכלי הבלתי נמנע שייפול בינתיים בחלקה של צרפת. הבריות מצביעים על המסחר במרסיי; אך אם המסחר הזה משגשג הודות למסים הנשאבים אליו, אצביע מצדי על מסחר בהיקף שווה בחלקיה האחרים של הארץ, היוצא בהפסד. אומרים לי: "מתיישב המועבר לברבריה הוא הקלה לאוכלוסייה הנשארת בצרפת". אשיב על כך: הייתכן שיש בכך הקלה, אם יחד עם המתיישב המועבר לאלג'יריה, מעבירים לשם גם פי שניים או פי שלושה הון מכפי שהיה נזקק למחייתו בצרפת?

המטרה היחידה שהצבתי לעצמי היא להעמיד את הקורא על כך שבכל הוצאה ציבורית, מאחורי הטוב הגלוי שהיא מחוללת מסתתר הרע שקשה יותר להבחין בו. ככל שהדבר תלוי בי, הייתי רוצה להרגיל את הקורא לראות את הרעה ואת הטובה גם יחד, ולקחת את שתיהן בחשבון.

כאשר הוצאה ציבורית עומדת על הפרק יש לבחון אותה לגופה, בלא להתייחס לברכה שהיא מביאה כביכול לתעסוקה, שכן ברכה זו מדומה היא. ההוצאה הציבורית אינה טובה מההוצאה הפרטית מן ההיבט הזה. לכן נושא התעסוקה לעולם אינו מן העניין.

אין זה מעניינו של מאמר זה לאמוד את ערכה העצמי של ההוצאה הציבורית המנותבת לאלג'יריה, בהשוואה לערכן של הוצאות אחרות. אך איני יכול להימנע מהערה כללית: שיקול הרווח הכלכלי הוא תמיד לחובתן של ההוצאות הציבוריות הממומנות ממסים. מדוע? הרי לכם הסיבה לכך:

ראשית, חוש הצדק יוצא תמיד נפגע מהן מעט. מאחר שיעקב מהוגן יגע בזיעת אפיו להרוויח את חמשת הפרנקים שלו כדי להפיק מהם הנאה, הרי זה לכל הפחות מצער ששלטונות המס מתערבים כדי למנוע ממנו את ההנאה הזאת ולהעניק אותה לאחר. כמובן, בנסיבות כאלה מוטל על שלטונות המס או על אלה המחלקים להם הוראות לתת טעמים משכנעים למעשיהם. ראינו שהמדינה משתמשת בנימוק פסול באמרה: בחמשת הפרנקים האלה אתן תעסוקה לעובדים, שכן יעקב מהוגן (משאך יוסר התבלול מעיניו) יענה ללא ספק: "חי שמים! בחמשת הפרנקים אתן להם תעסוקה גם אני".

משדחינו את הנימוק הזה, מתגלים כל שאר הנימוקים במלוא עליבותם, והוויכוח בין שלטונות המס ליעקב המסכן נמצא פשוט בתכלית. בבוא המדינה לומר לו: אני לוקחת ממך את חמשת הפרנקים שלך כדי לשלם בהם לשוטר הפוטר אותך מלשמור על ביטחונך; לסלול את הרחוב שאתה חוצה אותו מדי יום; לשלם את שכרו של פקיד המשפט האוכף את השמירה על רכושך וחירותך; לדאוג למזונו של חייל המגן על גבולותינו – או אז, אם אינני טועה, ישלם יעקב מהוגן את מסיו בלא לפצות פה ולצפצף. אך אם תאמר לו המדינה: אני לוקחת ממך את חמשת הפרנקים האלה כדי לתת לך תמריץ של חמישה סנטים אם יהיה שדך מעובד היטב; או כדי ללמד את בנך דברים שאינך רוצה שילמד; או כדי שהאדון השר יוסיף את המנה המאה ואחת לסעודה שהוא עורך. אני לוקחת אותם ממך כדי לבנות בקתה באלג'יריה, נוסף לחמישה פרנקים שאקח ממך מדי שנה כדי לכלכל את המתיישב המתגורר בה; ועוד חמישה פרנקים כדי לכלכל חייל שישמור על המתיישב, וחמישה פרנקים נוספים כדי לכלכל את הגנרל שישמור על החייל, וכולי וכולי. דומני שאז אשמע את יעקב המסכן מצטעק: "המשטר החוקי הזה דומה מאוד למשטר השורר במאורת שוודים!" ומאחר שהמדינה צופה את ההתנגדות למעשיה, מה היא עושה? היא מבלבלת את כל היוצרות; היא מעלה את הנימוק הנתעב (שהוזכר להלן) שלמעשה אינו מן העניין: היא מדברת על השפעת חמשת הפרנקים על התעסוקה; היא מצביעה על הטבח ועל הספק של השר; היא מצביעה על המתיישב, על החייל ועל הגנרל שחמשת הפרנקים מכלכלים אותם. קיצורו של דבר, היא מצביעה על מה שרואים, וכל עוד לא ילמד יעקב מהוגן להעמיד כנגד זה את מה שאין רואים, ירמו אותו. משום כך אני מתאמץ לחזור על הדברים באריכות – למען ילמד.

העובדה שהוצאות ציבוריות מעבירות את העבודות ממקום למקום בלא להגדיל את מספרן מעוררת טענה שנייה וחמורה. העברת עבודה משמעה העברת עובדים, שפירושה פגיעה בחוקים הטבעיים המווסתים את פיזור האוכלוסייה על פני כדור הארץ. כאשר משאירים חמישים מיליון פרנקים בידי משלמי המסים, הרי מאחר שמשלמי המסים מצויים בכל מקום, כספיהם מעודדים את התעסוקה בכל ארבעים אלף הערים והיישובים בצרפת; הם פועלים להידוק הקשר של כל אדם ואדם אל אדמת הולדתו; ומתחלקים בין כל העובדים האפשריים ובין כל התעשיות שניתן להעלות על הדעת. כאשר המדינה נוטלת את חמישים המיליון האלה מן האזרחים, היא צוברת ומוציאה אותם במקום נתון ומושכת לאותו מקום תעסוקה המנוידת בהתאמה יחסית לצרכים החדשים, מספר תואם של עובדים הנעקרים מאזורי מוצאם, אוכלוסייה לא־יציבה, חסרת מעמד במקומה

החדש, והייתי מעז לומר – אוכלוסייה שתהיה מסוכנת כאשר הקרן הציבורית תנוצל עד תומה.

אך מה שקורה בעצם הוא (ואני חוזר כאן לנושא שלי): הפעילות הקדחתנית הזאת, ואם ניתן לומר, פעילות המלובה בשטח צר, מזדקרת לכל עין, וזאת רואים; העם מריע, מתפעל מן היופי ומן הקלות של ההליך, ואף דורש שיחזרו עליו וירחיבו אותו. מה שאין הוא רואה הוא המספר השווה של עבודות, קרוב לוודאי מועילות יותר, ששותקו בכל שאר חלקיה של צרפת.

יא. חיסכון ומותרות

לא רק בתחום ההוצאות הציבוריות מאפיל מה שרואים על מה שאין רואים. בכך שהיא דוחקת אל הצל את מחציתה של הכלכלה המדינית, הגישה הזאת יוצרת מוסר מזויף. היא גורמת לאומה לראות סתירה בין האינטרסים החומריים לאינטרסים המוסריים שלה. כלום יש דבר מייאש יותר ועצוב יותר! ראו נא: אין לך אב משפחה שאינו רואה חובה לעצמו ללמד את ילדיו סדר, ניהול עניינים נכון ולטעת בהם רוח של שימור הקיים, חסכנות ומתינות בהוצאות. אין לך דת שאינה משמיעה קולה נגד הפאר והמותרות. כך נאה וכך יאה; ואף על פי כן, מה נפוץ ומקובל יותר מן המימרות הבאות:

“אגירת כספים משמעה סתימת עורקיו של העם.”

“המותרות של הגדולים מביאים רווחה לקטנים.”

“הבזבזנים מביאים כליה על עצמם, אך מעשירים את המדינה.”

“על תנובתן השופעת של אדמות העשיר נובט לחמו של העני.”

הרי לכם, בבירור, סתירה גלויה בין הרעיון המוסרי לרעיון החברתי. כמה אישים דגולים נותרו בשלוותם לאחר שעמדו על הניגוד הזה! זאת לא יכולתי להבין מעולם; שכן דומני שאין לך דבר מדאיב יותר מלהבחין בקיומן של שתי מגמות סותרות בקרב האנושות! הסתאבות אורבת לה, לפי גישה זו, בשני הקטבים! אם תחסוך, תשקע בדלות; אם תבזבז, תידרדר אל שפל המדרגה המוסרי! למרבה המזל, אמרות המוסר הפשטניות האלה מציגות באור לא נכון את ערכי החיסכון והמותרות, מתוך שאינן נותנות דעתן אלא על התוצאות המידיות

שרואים, ולא על התולדות המאוחרות יותר שאין רואים. הבה ננסה לתקן את הצגת הדברים הבלתי שלמה.

משחלקו מונדור ואחיו אריסט את ירושת אביהם, התברר שברשותו של כל אחד מהם נפלה הכנסה של חמישים אלף פרנקים. מונדור מיישם הלכה למעשה פילנתרופיה אפנתית. הרי הוא מה שקרוי "שוחט כספים". פעמים אחדות בשנה הוא מחדש את הריהוט בביתו, מחליף את מרכבותיו מדי חודש; שמע הצעדים המכווכים אשר נקט כדי לחסל מהר ככל האפשר את הונו יצא למרחוק. קיצורו של דבר, גדולי הנהנתנים של כתבי בלזק ואלכסנדר דיומא היו מחווירים לעומתו. אשר על כן סבבוהו מקהלות של שבחים: "אין כמונדור! יחי מונדור! הוא המיטיב לעובד; הוא הסוכך על העם. למען האמת, הוא שוקע בניאוף, הוא מתיז רפש על העוברים ושבים; כבודו כאדם וכבוד האדם בכלל נפגעים במידה כלשהי מהתנהגותו... אך – נו, באמת! אם אינו מועיל בעצמו, הוא עושה עצמו מועיל מכוח הונו. הוא מפיץ כסף לכל עבר; חצרו לעולם אינה ריקה מספקים אשר יוצאים ממנה מרוצים תמיד. כלום אין אומרים שאם מטבעות הזהב הם עגולים, הרי זה משום שהם מתגלגלים מיד ליד!"

אריסט אימץ לעצמו אורח חיים שונה בתכלית. גם אם אינו אגואיסט, הריהו אינדיבידואליסט, שכן הוא קוצב בתבונה את הוצאותיו, אינו תר אלא אחר הנאות מתונות וסבירות, חושב על עתיד ילדיו, ואם לומר סוף-סוף את העיקר – הוא חוסך.

וראוי לשמוע מה אומר עליו ההמון!

"מה צורך יש בעשיר רע לב, עכבר השוכב על דינריו! יש ללא ספק דבר מה מרשים ונוגע ללב בפשטות שבאורחות חייו; הוא גם אנושי, פותח ידו לנצרך ונדיב; אך הוא מחשב. אין הוא מכלה את כל הכנסותיו. בית המידות אשר לו אינו נוצץ תמיד באור יקרות ואינו הומה אדם. לאיזו הכרת תודה הוא כבר יכול לצפות מן הרפדים, מבוני המרכבות, מסוחרי הסוסים ומיצרני הממתקים?"

שיפוט כזה, שהוא אסון מבחינה מוסרית, מבוסס על קיומו של דבר מה מנקר עיניים: ההוצאות של הבזבזן; ועל קיומו של דבר מה נוסף החומק מן המבט השטחי: ההוצאות השוות, ואף הגדולות יותר, של החסכן.

אבל בוראו של הסדר החברתי ארגן את הדברים בדרך כה מעוררת התפעלות, עד כי בתחום זה, כבתחומים האחרים, הכלכלה המדינית והמוסר לא רק שאינם מתנגשים, אלא אף תואמים זה את זה, ותבונתו המעשית של אריסט לא רק שהיא יותר ראויה לשבח, אלא אף יותר רווחית מטירופו של מונדור.

וכשאני אומר יותר רווחית, אינני מתכוון רק שהיא יותר רווחית לאריסט או אפילו לחברה בכללה, אלא גם יותר רווחית לפועלים בימיו, לתעשייה בת הזמן. כדי להוכיח זאת, די להציג לעיני רוחנו את התוצאות הנסתרות של פעולות אנוש שעין הבשר אינה רואה.

כן, לבזבזנותו של מונדור יש תולדות הנראות לעין כל; כל אחד יכול לראות את שלל מרכבותיו המפוארות, את הציורים המיופייפים על תקרותיו, את מרבדיו העשירים, את הזוהר המנצנץ של ארמונו. הכל יודעים שסוסיו טהורי הגזע משתתפים במרוצים. הסעודות החגיגיות שהוא עורך בארמונו בפרז מעוררות את התפעלותו של ההמון שבשדרה, והכל אומרים זה לזה: הרי לכם איש חביב שלא רק שאינו שומר דבר מהכנסותיו, אלא גם מכלה קרוב לוודאי את הונו. זאת רואים.

אין זה קל ביותר להבין, מנקודת הראות של טובת העובדים, את האופן שבו אריסט משתמש בהכנסותיו. ובכל זאת, הבה נעקוב אחריו וניווכח שכולן, עד לפרוטה האחרונה, מיועדות להעסקת פועלים, ממש כמו הכנסותיו של מונדור. ההבדל היחיד הוא: ההוצאות בלא חשבון של מונדור יפחתו בהכרח ללא הרף וסופן שיגיעו לקצץ; ואילו הוצאותיו של אריסט יגדלו משנה לשנה.

ואם כאלה הם פני הדברים, הרי שטובת הציבור עולה בקנה אחד עם המוסר. אריסט מוציא עשרים אלף פרנקים בשנה על צורכי עצמו ועל צורכי ביתו. אילו סכום כזה לא היה מניח את דעתו, לא היה ראוי לכנותו אדם שקול. צרותיהם של העניים נוגעות ללב; הוא רואה עצמו מחויב מבחינה מצפונית להקל על סבלם, ומקדיש עשרת אלפים פרנקים למעשי צדקה. בין הסוחרים, התעשיינים, החקלאים יש לו ידידים הסובלים מקשיים זמניים. הוא מברר את מצבם כדי לבוא לעזרתם בזהירות וביעילות, ומייעד לנדבנות מסוג זה עשרת אלפים פרנקים נוספים. ולבסוף, אין הוא שוכח שיש לו בנות הזקוקות לנדוניה, בנים שעליו להבטיח את עתידם, ועל כן הוא רואה חובה לעצמו לחסוך ולהשקיע בחיסכון עשרת אלפים פרנקים מדי שנה.

הנה כיצד הוא משתמש בהכנסותיו:

1. הוצאות אישיות	20,000 פרנקים
2. נדבנות	10,000 פרנקים
3. עזרה לידידים	10,000 פרנקים
4. חיסכון	10,000 פרנקים

נבחן כל אחד מן הסעיפים האלה, וניווכח שאף פרוטה אינה נגרעת מן התעסוקה הלאומית.

1. הוצאות אישיות. לאלה יש, מבחינתם של הפועלים והספקים, תולדות שאינן שונות במאום מתולדות הוצאותיו של מונדור בסדר גודל זהה. זהו עניין מובן מאליי; בל נדבר בו עוד.

2. נדבנות. עשרת אלפים הפרנקים המוקדשים למטרה זו יזינו אף הם את התעשייה; הם מגיעים אל האופה, אל בעל האטליז, אל סוחר הבגדים והרהיטים. אלא שהלחם, הבשר והבגדים אינם משמשים ישירות את אריסט, אלא את אלה שהוא רואה אותם כאילו היו עצמו ובשרו. אולם המרה של צרכן אחד בצרכן אחר איננה משפיעה כלל על התעשייה. אם אריסט מוציא חמישה פרנקים או נותן אותם לאומלל כדי שיוציאם במקומו, חד הוא.

3. עזרה לידידים. הידיד שאריסט מלווה או נותן לו עשרת אלפים פרנקים אינו מקבל אותם כדי להטמינם בחוק מעין כל; הדעת אינה סובלת זאת. הוא משתמש בהם כדי לשלם תמורת סחורות או להחזיר חובות. במקרה הראשון, התעשייה זוכה לעידוד. כלום יהיה מי שיעז לומר שהיא יוצאת נשכרת יותר כאשר מונדור קונה סוס טהור גזע ששוויו עשרת אלפים פרנקים, מאשר עת אריסט או ידידו קונים אריגים בסכום זהה? ואם הסכום הזה מוקצב להחזר של חובות, כל שנובע מכך הוא שבזירה מופיע אדם שלישי, הנושה, שישלשל אותם עשרת אלפים פרנקים לכיסו, אך הם ישמשו אותו ללא ספק במסחר, בבית החרושת או במשק. זהו פשוט מתווך נוסף בין אריסט לפועלים. השמות הפרטיים מתחלפים, אולם ההוצאה נשארת בעינה, וכמוה עידוד התעשייה.

4. חיסכון. נשארו עשרת אלפים הפרנקים שנחסכו. וזו הנקודה שבה, מנקודת הראות של עידוד האמנויות, התעשייה, התעסוקה, העובדים, דומה שלמונדור יש עדיפות בולטת על אריסט, על אף שמנקודת ראות מוסרית, דומה שלאריסט יש יתרון מה על מונדור.

אני חש תמיד אי נוחות פיזית, עד כדי סבל של ממש, לנוכח מראית עין של סתירות מן הסוג הזה בין חוקי הגדולים של הטבע. אילו נאלצה האנושות לבחור בין שני צדדים, שאחד מהם פוגע באינטרסים שלה והשני במצפונה, לא היה לנו אלא להתיימש מן העתיד הצפון לה. למרבה המזל, לא כך הם פני הדברים. וכדי לראות את אריסט שב ורוכש לו עדיפות כלכלית, כמו גם עליונות מוסרית, די שנבין את הנחת היסוד שיש בה משום נחמה, אשר על אף חזותה הפרדוקסלית, אמת לאמיתה היא: לחסוך משמעו להוציא.

מה מטרתו של אריסט כאשר הוא חוסך עשרת אלפים פרנקים? כלום בכוונתו לטמון את צרור המטבעות הזה במקום מסתור בגנו? לא, בוודאי שלא; בכוונתו להגדיל את הונו ואת הכנסתו. אשר על כן, כסף זה שאין הוא משתמש בו לרכישת הנאות אישיות ישמש אותו לקניית אדמות, בית, איגרות חוב של המדינה, מניות תעשייה, או שהוא יפקיד אותו לחיסכון אצל סוחר או בנקאי. עקבו אחר המטבעות האלה במהלכם המשווער, ותשתכנעו שבתינוכם של מוכרים או מלווים הם ימריצו את התעסוקה באותה מידה של ודאות שהיו עושים זאת אילו אריסט, כדוגמת אחיו, היה ממיר אותם ברהיטים, בתכשיטים ובסוסים.

שכן, כאשר אריסט קונה אדמות או איגרות חוב, השיקול המנחה אותו הוא שאין לו צורך בהוצאת הסכום הזה; והלא זה הדבר שבשלו אתם מתרעמים עליו. אך בה בעת, האדם המוכר לו את האדמה או את איגרות החוב פועל בידעו שיצטרך להוציא עשרת אלפים פרנקים בדרך כלשהי. כך שההוצאה מתבצעת בכל מקרה – בידי אריסט או בידי אדם אחר הבא על מקומו.

מנקודת ראותו של מעמד הפועלים, מבחינת עידוד התעסוקה, אין אפוא אלא הבדל אחד בין התנהגותו של אריסט ובין התנהגותו של מונדור. מונדור הוציא את כל הוצאותיו בעצמו והן התרכזו סביבו; רואים אותו. אריסט הוציא את הוצאותיו בחלקן באמצעות מתווכים והן אינן נוגעות לו ישירות; אין רואים אותו. אך למעשה, בעיני מי שיודע לצרף תולדות לסיבות, ההוצאה הלא-נראית היא ודאית בדיוק כמו ההוצאה הנראית. מה שמוכיח זאת הוא העובדה שבשני המקרים הכסף נכנס למחזור, ובקופתו של האח השקול לא נשאר שריד ממנו, בדיוק כמו בקופתו של הבזבזן.

אם כן, יהיה זה מסולף לטעון שהחיסכון גורם נזק של ממש לתעשייה. מבחינה זו, הוא מיטיב איתה בדיוק כמו צריכת המותרות. אך עד כמה הוא עולה עליה – זאת רואים רק במחשבה לטווח רחוק, שאיננה מצמצמת עצמה לשעה החולפת.

עשר שנים חלפו. מה עלה בגורלו של מונדור, מה אירע לעושרו, לאהדה הרבה שנהנה ממנה? כל זה נמוג. מונדור הביא על עצמו כליה; לא רק שאין הוא מזין עוד את החברה בחמישים אלף פרנקים מדי שנה, אלא ייתכן שהוא אף היה למעמסה עליה. בכל מקרה, אין הוא עוד מקור שמחה לספקיו, אין הוא נחשב עוד למטפח האמנויות והתעשייה, אין בו עוד כל תועלת לעובדים, כמו גם לבני משפחתו, שהוא הותירם שרויים בדלות ובמצוקה.

מקץ אותן עשר שנים עצמן אריסט לא רק ממשיך להזין את מחזור הכספים בהכנסותיו, אלא הכנסותיו הגדלות והולכות מדי שנה אף מעצימות אותו. הוא

מגדיל את ההון הלאומי, כלומר את הקרן המזינה את השכר, ומאחר שבהיקפה של קרן זו תלוי הביקוש לידיים עובדות, הוא תורם בכך להגדלה הדרגתית של התשלומים המגיעים למעמד הפועלים. כשילך לעולמו, יניח אחריו ילדים שהוא הותיר בידם אמצעים למלא את מקומו במפעל הזה של טיפוח הקדמה והתרבות. מבחינה מוסרית, עדיפות החיסכון על פני חיי המותרות אינה ניתנת להפרכה. יש משום נחמה במחשבה שאלה הם פני הדברים גם מבחינה כלכלית, לכל מי שאינו מסתפק בתולדות המידיות של התופעות, ויודע להעמיק בחקירותיו עד לתולדות הסופיות.

יב. הזכות לעבודה, הזכות לרווח

"אחיי, תרמו כל אחד את חלקו כדי לספק לי עבודה במחיר שתקבעו". זוהי הזכות לעבודה, הסוציאליזם הבסיסי או הסוציאליזם מדרגה ראשונה.

"אחיי, תרמו כל אחד את חלקו כדי לספק לי עבודה במחיר שאני אקבע". זוהי הזכות לרווח, הסוציאליזם המעודן או הסוציאליזם מדרגה שנייה.

שניהם כאחד מתקיימים בזכות תולדותיהם הנראות. והם יגועו מחמת תולדות שאינן נראות.

מה שרואים, זו העבודה והרווח המושגים בזכות המיסוי המוטל על החברה. מה שאין רואים, אלו הם העבודות והרווחים שהכסף שנגבה כמס היה יכול לספק אילו הניחו אותו בידי משלמי המסים.

בשנת 1848 התגלתה לרגע הזכות לעבודה בשתי פנים. היה די בזה כדי להרוס את תדמיתה בדעת הקהל.

הפן הראשון כונה סדנה לאומית.

הפן השני: ארבעים וחמישה סנטים*.

מיליונים הלכו מדי יום מרחוב ריבולי אל הסדנאות הלאומיות. זהו צדו היפה של המטבע.

* המשטר שהוקם בעקבות מהפכת פברואר 1848 ניסה לפתור את בעיית האבטלה על ידי הקמת סדנאות לאומיות ותוספת של 45 סנטים למס העקיף. ביטול הסדנאות, בשל חוסר יצרנות, הביא לפרוץ המהומות בפריז בשנת 1849.

אך הרי לכם צדו השני. כדי שמיליונים ייצאו מהקופה, יש צורך להכניסם לתוכה תחילה. משום כך פונים המטיפים לזכות לעבודה אל משלמי המסים. אך האיכרים אמרו: אני צריך לשלם לשם כך ארבעים וחמישה סנטיים. משמע, יהא עלי להימנע מקניית בגד, לא אטייב את שדי ולא אשפץ את ביתי. והפועלים השכירים אמרו: מאחר שבעל הבית שלנו נמנע מקניית בגד חדש, תהיה פחות עבודה לחייט; מאחר שאין הוא מטייב את שדהו, תהיה פחות עבודה לפועל המכשיר את הקרקע; מאחר שאין הוא משפץ את ביתו, תהיה פחות עבודה לנגר ולבנאי.

אז הוכח אפוא שאין מרוויחים פעמיים מאותה עסקה, ושהעבודה שהממשלה מממנת נעשית על חשבון העבודה שמממן משלם המסים. זה היה סופה של הזכות לעבודה, שהצטיירה כחזיון שווא, ולא פחות מכך גם כעוול. ואף על פי כן, הזכות לרווח, שאיננה אלא גרסה מועצמת של הזכות לעבודה, עודנה חיה ומשגשגת.

כלום אין דבר מה מביש בתפקיד שהפרוטקציוניסט כופה על החברה למלא? הוא פונה אליה ואומר:

“עלייך לספק לי עבודה, ויותר מכך – עבודה משתלמת. מתוך שטות בחרתי בענף תעשייה המסב לי כיום עשרה אחוזי הפסד. אם תגבי מכל אחד מבני ארצי עשרים פרנקים לשנה ותעבירי לי את הסכום הזה, הפסדי יהיה לרווח. והלא לכל אדם הזכות לרווח; את חייבת לי זאת”.

חברה המקשיבה לפלפול הזה ונוטלת על עצמה גביית מסים כדי לספק את הדרישה הגלומה בו, חברה שאיננה נותנת דעתה על כך שההפסד שספג ענף תעשייה אחד נשאר בגדר הפסד כשמאלצים את האחרים להחזיר אותו, חברה זו – אני חוזר ואומר – ראויה למעמסה המוטלת עליה.

ניתן לראות את אותו עניין מתגלה בנושאים הרבים שטיפלתי בהם: אי ידיעת כלכלה מדינית משמעה הליכה שולל אחר התולדה המידית של התופעה; ידיעת כלכלה מדינית משמעה הקפת כלל התולדות במחשבה וצפיית הנולד.² הייתי יכול לבחון באותו אופן הרבה מאוד שאלות נוספות. אך אני נרתע מדרך ההוכחה החדגונית, ובוחר לסיים בהחלת הדברים שאמר שטובריאן על ההיסטוריה, על תחום הכלכלה המדינית:

ישנם שני מיני תוצאות בהיסטוריה: האחד מידי ומתגלה בו ברגע, והשני מרוחק ואין מבחינים בו תחילה. תוצאות אלו סותרות זו את זו תכופות; הראשונות נתפשות בתבונתנו המוגבלת, האחרות בתבונה המתמידה. מעשה

ההשגחה העליונה מתגלה אחרי המעשה האנושי. אלוהים מתנשא מאחורי בני האדם. הכחישו ככל העולה על רוחכם את החכמה העליונה, קראו תיגר על פעולתה, התפלמסו על משמעות מילותיה, קראו בשם "נסיבות" או "תבונה" למה שפשוטי העם קוראים "השגחה"; אך התבוננו בסופו של תהליך שנשלם, ותיווכחו לדעת שהוא עתיד ליצור תמיד את ההפך ממה שציפו ממנו, אם לא היה מושתת מלכתחילה על אדני המוסר והצדק.

שטובריאן, זיכרונות שלאחר המוות*

הערות

ההערות הן הערותיו המקוריות של המחבר, והן הושארו בצורתן ובתוכנן המקוריים.

1. שר המלחמה אישר לאחרונה שכל אדם המועבר לאלג'יריה עולה למדינה 8,000 פרנקים. והנה, ברור לגמרי שהאומללים שבהם מדובר היו יכולים לחיות בצרפת מהון של 4,000 פרנקים. תמהני: במה מקילים על אוכלוסיית צרפת, כאשר גורעים ממנה אדם אחד ואת אמצעי המחיה של שני אנשים?

2. אילו כל תוצאותיה של פעולה היו חלות על ראש מבצעה, היה החינוך תהליך קצר ביותר. אולם לא כך הם פני הדברים. לעתים התוצאות הטובות הנראות לעין חלות עלינו, והתוצאות הרעות שאינן נראות חלות על ראש הזולת – מה שעושה אותן עוד יותר בלתי נראות מבחינתנו. יש לצפות אפוא שהתגובות במקרים שכאלה תבואנה מצדם של אלה שנאלצו לספוג את התוצאות הרעות של אותה פעולה. תהליך זה עשוי לעתים להיות ארוך, והרי לכם מה שמסביר את העובדה שטעות עלולה למשול בכיפה תקופה ממושכת.

אדם עושה פעולה המניבה תוצאות טובות (כלומר, המועילות לו) שערך 10, ותוצאות רעות שערך 15, ואלו מתחלקות בין 30 מרעיו, באופן שהתוצאות הרעות חלות על כל אחד בשיעור של 1/2. בסך הכל נגרם במקרה זה הפסד, והתוצאה לא תאחר לבוא. ניתן להבחין, עם זאת, שהיא מתמהמהת להגיע, בייחוד משום שהרע יתחלק בין רבים והטוב יתרכז בנקודה אחת.

* הרוזן פרנסואה רנה דה-שטובריאן (1768–1848) – מחלוצי הספרות מן הזרם הרומנטי בצרפת. היה שגריר ושר חוץ בתקופת המונרכיה הבורבונית. יצירותיו הנודעות: אטאלה, רנה, רוח הנצרות, והאוטוביוגרפיה זיכרונות שלאחר המוות.